

Norrbottnens civilsamhälle

i samtiden och framtiden

Kartläggning 2017

Förord

Samverkan är en nyckel för att vi ska hantera de samhällsutmaningar vi står inför, utifrån ett lokalt, regionalt, nationellt eller ett internationellt perspektiv. Oavsett om vi verkar i det offentliga, i näringslivet eller i civilsamhället. En förutsättning för långsiktig, jämbördig och hållbar samverkan är kunskap. Vi har gemensamt kunnat konstatera att det funnits brister i kunskapen om den idéburna sektorns utbredning, logiker och förutsättningar i Norrbotten. Det har inte heller funnits en helhetsbild av omfattningen av den idéburna sektorn i länet och den roll sektorn spelar. Exempelvis som röstbärare, innovationsutvecklare, demokratiskola, välfärdsleverantör, attraktivitetsbyggare, kulturskapare, socialt skydds nät eller entreprenörsfrämjare. Kunskap om hur civilsamhällets organisationer ofta fungerar som intermediär för att föra samman aktörer kring sektorsöverskridande utmaningar och samarbeten har inte heller varit tydlig. En synlig och tydlig idéburen sektor kommer på sikt att underlätta för samverkanslösningar mellan offentlig, privat, och idéburen sektor, inklusive akademien. Därför är vi väldigt glada över att hålla den första kartläggningen av civilsamhället i Norrbotten i våra händer. Ett exempel på en samverkan mellan Social Ekonomi Övre Norrland (SEÖN) som parasollorganisation för civilsamhället i länet och Region Norrbotten som regional offentlig aktör. Civilsamhället i Norrbotten med mer än 6 000 olika organisationer har en lång historisk tradition av att bidra till samhällsutvecklingen i länet. Sektorn bygger socialt kapital och bidrar till välfärd och demokrati. Organisationerna i civilsamhället genererar attraktivitet, innovationer, utveckling och hållbar tillväxt i ett brett perspektiv. Den sociala ekonomin främjar också entreprenörskap, lokal utveckling, folkhälsa och sysselsättning. Civilsamhället är en viktig part i det regionala utvecklingsarbetet. Inte för sektorns egen skull utan för att samtliga sektors gemensamma krafter behövs för att utveckla ett öppet, inkluderande, demokratiskt och attraktivt Norrbotten med god livsmiljö. Ett Norrbotten där människor tillåts vara sig själva, där idéburna organisationers självständighet respekteras och där vi gemensamt skapar hållbara lösningar. Utifrån kunskapen som förmedlas i kartläggningen är vår ambition att ta nästa steg för ökad samsyn och samverkan, för ett gott liv i Norrbotten!

Ylva Löwenborg, ordförande
Social Ekonomi Övre Norrland

Anders Öberg, regionråd
Region Norrbotten

Tack

Stort tack till de organisationer som bidragit till kartläggningen inom ramen för referensgrupp, intervjuer, workshops eller på annat sätt: ABF Norrbotten, Coompanion Norrbotten, Din Partner i Norrbotten, Friluftsförbundet Region Norr, Hela Sverige ska leva Norrbotten, HSO Norrbotten, Hyresgästföreningen Region Norrland, IKF Esperanza, IOGT/NTO Norrbotten, Kultur utan gränser, Luleå Lions Club, Norrbottens Bildningsförbund, Norrbottens Idrottsförbund, Norrbottens kommuner, Norrbottens Scoutdistrikt, Norrbottensteatern, PRO Norrbotten, Region Norrbotten, RFSL Luleå och norra Norrbottens län, Rädda Barnen i Norrbotten, Sensus Norra Norrland, Somaliska föreningen, Spira Mare 2020, Sputnik, Studieförbundet Norrbotten, Studieförbundet Vuxenskolan Norrbotten, Svenska kyrkan Luleå stift, Svenska samernas riksförbund, Svenska Tornedalingars Riksförbund, Sveriges Konstföreningar Norrbotten, Teater Scratch, Ung Scen Norr.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	4
Inledning	5
- Utförare	5
- Tillvägagångssätt	6
- Civilsamhälle och näraliggande begrepp	7
Kunskaper om civilsamhället	9
- Omfattning och ekonomi	10
- Särart och mervärde	12
- Samverkan	14
- Demokrati	17
- Välfärd	19
- Från lokal till global utveckling	20
- Hållbar utveckling	22
Norrbottens civilsamhälle	24
- Förr och nu	24
- Praktiska exempel	31
o Coompanion Norrbotten	31
o HSO Norrbotten	32
o Hela Sverige ska leva Norrbotten	32
o Norrbottens Idrottsförbund	33
o RFSL Luleå och norra Norrbottens län	33
o Svenska Tornedalingars Riksförbund	34
- Civilsamhällets erfarenheter	35
o Roller och betydelse	35
o Variation och förändring	37
o Utmaningar	39
▪ Idealitet och ekonomi	39
▪ Kunskaper och samverkan	41
Slutsatser och rekommendationer	43
Referenslitteratur	46

Sammanfattning

I denna rapport presenteras en överblick av Norrbottens civilsamhälle, det vill säga de ideella föreningar, ekonomiska föreningar, allmännyttiga stiftelser, registrerade trossamfund och andra organisationer som omfattas i det som brukar kallas för idéburen sektor, ideell sektor, folkrörelser eller social ekonomi. Rapporten ska kunna användas som kunskapsunderlag för utvecklings- och samverkansprocesser både inom civilsamhället och mellan civilsamhället och andra samhällssektorer. Kartläggningen omfattar statistik, intervjuer, dialoger och tidigare kunskaper om civilsamhället i Sverige och internationellt. Resultaten visar att Norrbottens civilsamhälle omfattar drygt 6 000 organisationer med drygt 15 000 anställda och intäkter på nästan 7 miljarder kronor. Organisationerna spelar en viktig roll för regionens sociala och ekonomiska utveckling i rollen som röstbärare för olika grupper av människor, som leverantör av olika tjänster till medlemmar och samhälle och som innovatör av nytänkande lösningar på samhälls- och organisatoriska utmaningar. Norrbottens organisationer är främst verksamma inom intressebevakning och religiös verksamhet, sport- och fritidsverksamhet, konstnärlig och kulturell verksamhet, sociala insatser, utbildning och detaljhandel.

Norrbottens civilsamhälle är variationsrikt vad gäller organisationernas storlek, syften, verksamheter och villkor. Vissa organisationer är mer väletablerade, resursstarka och statusfyllda, medan andra är mer nyetablerade, resursknappa och små. Många ideella föreningar har ingen eller endast någon enstaka anställd, medan vissa har större kanslier med förankring i nationella – och i vissa fall internationella – förbund. Norrbottens ekonomiska föreningar – som står för den största andelen av intäkterna i civilsamhället – omfattar både stora, traditionella kooperativ såsom OK och Coop och nyare kooperativa verksamheter såsom arbetsintegrerande sociala företag. Det upplevs råda brist på kunskaper om och erkännande av civilsamhället i Norrbotten och organisationerna vill i ökad utsträckning bli värderade som en kunskapsbank och demokratisk resurs av andra samhällsaktörer. Samtidigt upplever flera en medvind för sina hjärtefrågor, såsom landsbygdsutveckling och pensionärsskatt. Många samverkar med andra organisationer både inom och utom civilsamhället för att få gehör för och effekt av sina insatser. Samverkan kräver samtidigt en hel del arbetstid och kan även osynliggöra de intressekonflikter som finns.

Behovet av ökade resurser uppges vara stort i Norrbottens civilsamhälle, i form av finansiering, personal och ideella insatser. Många organisationer bygger stora delar av sina verksamheter på ideellt arbete bland medlemmar och allmänhet, samtidigt som många medlemmar är passiva och medlemsrekryteringen behöver öka och bli mer inkluderande. Många organisationer finansierar delar av sina verksamheter med offentliga medel i form av verksamhetsstöd, projektmedel, lönebidrag och ersättningar. Långsiktig verksamhet och planering försvåras dock av att de offentliga medlen ofta är begränsade, kortsiktiga och tidskrävande. Några av organisationerna – främst ekonomiska föreningar men även vissa ideella föreningar och allmännyttiga stiftelser – erhåller ersättning från stat, kommun eller landsting för utförandet av uppdrag, oftast inom välfärdsområdena vård, skola och omsorg. Regelverket för och utformningen av offentliga upphandlingar missgynnar dock ofta civilsamhälleliga organisationer, trots en ökad vilja bland offentliga aktörer att tillämpa social hänsyn som ett upphandlingskriterium. Rapporten avslutas med rekommendationer för hur villkoren för Norrbottens civilsamhälle kan förbättras, så att organisationernas insatser kan bidra till socialt, ekonomiskt och miljömässigt hållbar utveckling i regionen.

Inledning

I denna rapport presenteras en överblick av Norrbottens civilsamhälle, det vill säga de ideella föreningar, ekonomiska föreningar, allmännyttiga stiftelser, registrerade trossamfund och andra organisationer som omfattas i det som brukar kallas för idéburen sektor, ideell sektor, folkrörelser eller social ekonomi. Civilsamhällets betydelse har uppmärksammats allt mer under de senaste decennierna i takt med att intresset ökat för hur hållbar utveckling ska kunna uppnås utifrån aktuella samhällsutmaningar, såsom sociala klyftor, demokratiskt underskott m.m. I den statliga utredningen *Palett för ett stärkt civilsamhälle* framhålls att kunskap om hur civilsamhället är sammansatt inom olika geografiska områden är en förutsättning för en fungerande samverkan mellan den idéburna, offentliga och privata sektorn i dialoger och processer om en demokratisk, hållbar samhällsutveckling.¹ Civilsamhället själva efterfrågar också mer kunskap och forskning om dess roller och betydelse inom olika verksamhetsområden och på olika geografiska nivåer.² Ambitionen med denna kartläggning är därför att ge en första överblick av Norrbottens civilsamhälle vad gäller organisationer, verksamheter, betydelse och villkor. Resultaten ska kunna användas som avstamp för utveckling och samverkan både inom civilsamhället och mellan civilsamhället och andra samhällssektorer. Kartläggningen omfattar statistik om civilsamhällets organisationer, intervjuer och dialoger med civilsamhälleliga organisationer, samt tidigare kunskaper om civilsamhället i Sverige och internationellt. I första hand fokuserar kartläggningen den regionala nivån av Norrbottens civilsamhälle, för att kunna urskilja dess roller och betydelse för regionens samlade utveckling. Detta har bland annat väglett urvalet av organisationer till intervjuer och referensgrupp. Vissa lokala organisationer har dock involverats för att säkerställa en bred representation av olika organisationstyper och verksamhetsområden. Statistiken om civilsamhällets olika organisationer omfattar både regional och kommunal nivå, i den mån som sådan statistik funnits tillgänglig på respektive nivå.

Utförare

Kartläggningen har genomförts av organisationen Social Ekonomi Övre Norrland (SEÖN) med finansiering från Region Norrbotten. SEÖN är civilsamhällets parasollorganisation i Norrbotten och Västerbotten. De arbetar för att öka kunskapen om den idéburna sektorn, tydliggöra och stärka sektorns roll i samhället, samt för att förbättra spelreglerna för sektorn. Strävan är att vara den självklara parten och företrädaren för idéburen sektor på regional nivå. SEÖNs medlemmar utgörs av regionala organisationer verksamma inom hela spektrumet av civilsamhället, t.ex. folkbildningen, idrotten, humanitära organisationer och landsbygdsrörelser. Mer info om SEÖN finns på hemsidan <https://socekon.wordpress.com> och facebooksidan www.facebook.com/groups/1526778857593762/.

Det konsultteam som utfört kartläggningen på uppdrag av SEÖN är:

Malin Lindberg – forskare och företagare med lång erfarenhet av att utveckla kunskap om civilsamhällets betydelse för samhällsutvecklingen lokalt, regionalt och nationellt. Hon har lett kartläggningen och ansvarat för dess vetenskapliga kvalitetssäkring. Tidigare har hon initierat och lett ett flertal forsknings- och utvecklingsprojekt, samt utfört ett stort antal uppdrag, om civilsamhällets roll för nytänkande utveckling inom bland annat arbetsmarknadsinkludering,

¹ SOU 2016:13

² MUCF 2017

företagande, lokal och regional utveckling, jämställdhet, mångfald och sektorsöverskridande samverkan. Hon har särskilt intresserat sig för så kallad inkluderande innovation, där nya lösningar på organisatoriska och samhällsliga behov utvecklas av och med de grupper som berörs, med målet att förbättra dessa gruppers tillvaro utifrån deras egna behov. I detta har hon bland annat undersökt nyttan med begreppet social innovation, som synliggör nytänkande processer för att adressera samhällsutmaningar och sociala behov (se www.ltu.se/socialinnovation). Hon har även myntat begreppet idéburen innovation, som synliggör den idéburna sektorns betydelse för nyskapande utveckling i organisationer och samhälle (se www.ltu.se/idebureninnovation).

Ingvar Rönnbäck – grundare av och VD för företaget ADEP – Another Development Perspective AB (www.ingvarronnback.se) samt grundare av och ordförande för stiftelsen Another Development Foundation (www.anotherdevelopmentfoundation.se). Han har bidragit till kunskapssammanställning, materialinsamling och analys i kartläggningen. Sedan 1983 har han varit aktiv inom det svenska civilsamhället, undervisat vid Umeå universitet, Sveriges lantbruksuniversitet, Malmö högskola och Yrkeshögskolan, arbetat vid Sida Civil Society Center samt utfört många fristående uppdrag åt Sida. Vid Sida var han ämnesansvarig för humanitärt bistånd och konflikthantering med fokus på civila samhället. Han har även arbetat i och med kommuner och regionala organisationer, samt som företagare i det företag han grundat, med uppgifter som utbildare, utredare, samtalsledare, projektledare, koordinator och styrelseledamot. Han har en grund i ämnet freds- och konfliktstudier och har i sitt arbete fokuserat på mänskliga rättigheter och hållbar utveckling, med bas i norra Sverige men också i många internationella projekt. Utifrån detta har han stor erfarenhet av att utreda, diskutera och arbeta med aktörssamverkan där utvecklade relationer mellan offentlig sektor, näringsliv, civila samhället och akademi är centrala i arbetet för en hållbar samhällsutveckling. Därutöver har experter inom civilsamhällesområdet vid Statistiska Centralbyrån (SCB) bidragit med rådgivning och insamling av statistik.

Tillvägagångssätt

Kartläggningen har genomförts med hjälp av både kvantitativa och kvalitativa metoder för att skapa en så överskådlig bild som möjligt av civilsamhällets karaktär och betydelse i Norrbotten. Kvantitativt har statistik från SCB använts för att kartlägga sektorns omfattning, organisationer, organisationsformer, ekonomiska värden, finansiering m.m. Kvalitativt har litteraturstudier, intervjuer och dialoger använts för att kartlägga sektorns roller, villkor, erfarenheter, immateriella värden m.m. Statistiken har identifierats och inhämtats i samråd med SCBs experter inom civilsamhällesområdet. Eftersom civilsamhället omfattar flera olika organisationsformer och verksamhetsområden finns ingen samlad statistik för de aspekter som kartläggningen omfattar. Statistiken måste istället pusslas ihop från flera olika register, varav vissa innehåller begränsade uppgifter för den regionala – och än mer för den kommunala – nivån. Det har varit möjligt att inhämta information om antalet civilsamhälleliga organisationer i Norrbotten och deras organisationsformer, verksamhetsområden, antal arbetsgivare, antal anställda, lönesumma och intäkter. Förhoppningen var även att kunna sammanställa statistik över civilsamhällets olika finansieringskällor, vilket inte visade sig vara möjligt på regional nivå. Däremot finns sådana uppgifter tillgängliga på nationell nivå.

Den kvalitativa delen av kartläggningen omfattar dels intervjuer och dialoger med civilsamhälleliga organisationer i Norrbotten, dels tidigare kunskaper om civilsamhället i

Sverige och internationellt. Intervjuerna har genomförts med representanter från regionala – och i viss mån lokala – organisationer inom ett brett spektrum av verksamhetsområden. Syftet med intervjuerna har varit att få en kvalitativ inblick i organisationernas egna syn på civilsamhällets karaktär, betydelse och villkor. De organisationer som intervjuats är Coompanion, Handikappföreningarnas Samarbetsorgan i Norrbottens län (HSO Norrbotten), Hela Sverige ska leva Norrbotten, IOGT/NTO i Norrbotten, Norrbottens Bildningsförbund, Norrbottens Idrottsförbund, Pensionärernas Riksorganisation i Norrbotten (PRO Norrbotten), Riksförbundet för homosexuella, bisexuella, transpersoners och queeras rättigheter i Luleå och norra Norrbottens län (RFSL Luleå och norra Norrbottens län), Rädda Barnen Norrbottens distrikt, SEÖN, Sputnik, Svenska kyrkan Luleå stift, Svenska samernas riksförbund (SSR) och Svenska Tornedalingars Riksförbund (STR-T). Dialogerna har bland annat omfattat en öppen workshop i Luleå, där alla intresserade inom och utom sektorn bjudits in att tänka till om kartläggningens preliminära resultat. De har även omfattat två möten med kartläggningens referensgrupp, som alla intresserade organisationer på regional nivå i Norrbotten erbjudits att delta i. Referensgruppen har bestått av ABF Norrbotten, Coompanion Norrbotten, Friluftsrämmandet Region Norr, HSO Norrbotten, Hela Sverige ska leva Norrbotten, Hyresgästföreningen Region Norrland, Luleå Lions Club, Norrbottens Bildningsförbund, Norrbottens Idrottsförbund, Norrbottens Scoutdistrikt, Rädda Barnen Norrbottens distrikt, Somaliska föreningen, Sputnik, Svenska kyrkan Luleå stift och Sveriges Konstföreningar Norrbotten. Sammanställningen av tidigare kunskaper om civilsamhället i Sverige och internationellt omfattar forskningspublikationer, statliga utredningar, politiska propositioner och andra offentliga rapporter.

Civilsamhälle och näraliggande begrepp

Begreppet civilsamhälle lanserades i Sverige under början av 90-talet, dels som en definition av en särskild samhällssektor vid sidan av stat, näringsliv och hushåll, dels som en fristående arena för deltagardemokratiska processer.³ I propositionen *En politik för det civila samhället* definieras det civila samhället som ”en arena, skild från staten, marknaden och det enskilda hushållet där människor, grupper och organisationer agerar tillsammans för gemensamma intressen”.⁴ Där omfattas alltså gemensamt engagemang både bland enskilda individer likväl som olika samhällsgrupperingar och formella organisationer. I Demokratiutredningens åttonde forskarvolym beskrivs kärnan i det civila samhället som ”det rum där enskilda medborgare tar initiativ och sluter sig samman i demokratiska former för att lösa samhällsproblem”.⁵ Människors gemensamma agerande och organisering står därmed i centrum för båda dessa synsätt på civilsamhället. Det mest formaliserade uttrycket för sådan samverkan är vissa specifika organisationsformer, såsom ideella föreningar, allmännyttiga stiftelser och registrerade trossamfund. En gemensam benämning på dessa är idéburna organisationer eller civilsamhälleliga organisationer. Även ekonomiska föreningar, sociala företag och kooperativa verksamheter, såsom brukar-, personal- och konsumentkooperativ, brukar räknas in, samtidigt som de även anses tillhöra näringslivet. Ibland inkluderas även aktiebolag med särskild vinstutdelningsbegränsning.⁶ På senare tid har det som kallas för arbetsintegrerande sociala företag uppmärksammats särskilt, som drivs i syfte att skapa

³ Amnå 2005, SOU 1999:84, Wijkström & af Malmborg 2005

⁴ Proposition 2009/10:55, sid 1

⁵ SOU 1999:84, sid 27

⁶ Lilja & Åberg 2012, SOU 2016:13

ekonomiskt överskott samtidigt som de möjliggör arbetsträning, rehabilitering och arbetstillfällen för människor som har svårt att få eller behålla ett arbete.⁷

Civilsamhällets organisering omfattar även mer informellt organiserade nätverk och rörelser. De folkrörelser som växte sig starka i Sverige under 1900-talets början, såsom arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen, väckelserörelsen, idrottsrörelsen och den kooperativa rörelsen, kännetecknades av en blandning av organisationer, nätverk och andra former för gemensamt handlande. Under 1900-talets senare del uppstod andra folkrörelser med fokus på fred, miljö, jämställdhet m.m. som även dem omfattade olika sorters samhandling. Dessa generationer av folkrörelser lade grunden till flera av dagens mest väletablerade politiska partier, fackförbund och andra intresseorganisationer. På 2000-talet växte det som kallas för nya sociala rörelser fram kring teman såsom globalisering, kapitalism, jämlikhet m.m. Även dessa omfattade en blandning av organiseringsätt, med nätverksorganisering, digital mobilisering och civilt motstånd som särskilt utmärkande drag.⁸ Utöver de olika generationerna av rörelser finns civilsamhälleliga grupperingar som sällan omnämns som en del i civilsamhället, exempelvis ursprungsfolk som kämpar för sina demokratiska rättigheter gentemot nationalstater och storföretag.⁹ Tillsammans brukar dessa civilsamhälleliga organisationer och grupperingar kallas för den idéburna sektorn, den ideella sektorn eller den tredje sektorn (vid sidan av staten och näringslivet som den första och andra sektorn).

Benämningarna idéburen och ideell indikerar att civilsamhället inte bara ses som en separat organisering vid sidan av staten och näringslivet, utan även anses bygga på andra drivkrafter än politiska och kommersiella. Med idéburen avses verksamheter som drivs utifrån en speciell ideologi, livsåskådning eller vision och som samtidigt är fristående från stat och (traditionellt) näringsliv. Det kan, som i arbetarrörelsens fall, handla om att företräda och/eller tillgodose en viss grups intressen i samhället genom att inta rollen som röstbärare, opinionsbildare, demokratiskola eller tjänsteleverantör. Det kan även, som i de nya sociala rörelsernas fall, handla om att försöka utvidga demokratins gränser genom att ändra den politiska dagordningen och hela det traditionella demokratiska systemet med dess väletablerade politiska partier och traditionella intresseorganisationer. Flera av Sveriges största idéburna organisationer ägnar sig dock inte åt sådana kollektiva samhällsprojekt, utan syftar istället till att möjliggöra individuella livsprojekt inom idrott, friluftsliv eller andra hobbies.¹⁰ Med ideell avses verksamheter som inte främst syftar till att generera ekonomiskt överskott att fördela till sina ägare eller intressenter, utan som eftersträvar andra sorters mål såsom social eller personlig utveckling. Ideella verksamheter kan antingen vara helt fria från överskott eller skapa överskott som används för ideella ändamål. Få organisationer är helt ideella i bemärkelsen att de inte alls har någon ekonomisk omsättning. Ideella verksamheter omsätter i själva verket betydande summor varje år och bidrar till kommuners och rikets skatteintäkter genom inköp, försäljning, löneutbetalningar m.m. Särskilt de verksamheter som bedrivs i form av ekonomiska föreningar genererar ekonomisk omsättning och överskott, men återinvesterar av princip ofta denna i verksamheten istället för att ge utdelning till sina delägare. Genom sina verksamheter bidrar ideella och idéburna verksamheter till det som brukar kallas för den sociala ekonomin, där allmännyttan eller medlemsnyttan sätts före

⁷ <http://sofisam.se/vad-ar-sociala-foretag.html>

⁸ SOU 1999:84, SOU 2016:13

⁹ Dag Hammarskjöld Foundation 2007

¹⁰ SOU 1999:84, SOU 2016:13, Överenskommelsen 2010

vinstintresset och där verksamheterna bedrivs fristående från stat och näringsliv utifrån demokratiska värderingar.¹¹

Utifrån ovanstående infallsvinklar kan civilsamhället förstås som en samhällssfär som dels kännetecknas av vissa organiseringsformer (ideella föreningar, ekonomiska föreningar, allmännyttiga stiftelser, registrerade trossamfund m.fl.), dels av vissa visioner och praktiker (idéburna och ideella).¹² Samtidigt har det höjts ett varningens finger för att begreppet civilsamhälle skapar en illusion om en enhetlig sektor, när den i själva verket består av en mängd olika organisationer, agendor och strategier som inte nödvändigtvis har något gemensamt utöver att de inte tillhör vare sig stat eller näringsliv.¹³ Detta avspeglas i den ideologiska kamp om begreppet civilsamhälle som utspelade sig i den svenska politiska debatten när det lanserades i början av 90-talet. Från högersidan användes begreppet för att formulera en nyliberal kritik av den socialdemokratiska välfärdsstaten, med målet att ersätta statligt reglerade välfärdstjänster med privata alternativ. Från vänstersidan användes begreppet för att formulera en – framförallt socialdemokratisk – berättelse om den framgångsrika välfärdsstaten, där korporativ samverkan med etablerade folkrörelser ansågs vara vägen till jämlik välfärd och livskvalitet. Från ett annat håll använde Demokratiutredningen begreppet för att framställa civilsamhället som en deltagardemokratisk arena, där en kritisk och socialiserande relation till den representativa demokratin kunde odlas i självständiga forum. Ett förslaget förhållningssätt till dessa olika ideologiska infallsvinklar är att uppmärksamma de specifika visioner och praktiker som begreppet civilsamhälle används som en etikett för av olika aktörer, och vilka politiska agendor som ligger bakom denna etikettering.¹⁴

För att ge en övergripande bild av det norrbottniska civilsamhället tar kartläggningen avstamp i civilsamhällets mest centrala organisationsformer: ideella föreningar, ekonomiska föreningar, allmännyttiga stiftelser och registrerade trossamfund. Utifrån detta ringas organisationernas olika drivkrafter och praktiker in i en analys av civilsamhällets mångsidiga karaktär och betydelse i Norrbotten.

Kunskaper om civilsamhället

I detta avsnitt sammanfattas tidigare kunskaper om civilsamhället i Sverige och internationellt, utifrån en stor mängd forskningspublikationer, statliga utredningar, politiska propositioner och andra offentliga rapporter. Dessa kunskaper bildar ett ramverk för att förstå karaktären och betydelsen av Norrbottens civilsamhälle på regional nivå i jämförelse med civilsamhället på nationell och global nivå. Bland annat visas hur civilsamhällets roller inom demokrati, välfärd, innovation, hållbar utveckling, samt lokal till global utveckling röner ökande uppmärksamhet i både forskningen och politiken.

¹¹ Gawell m.fl. 2009, Proposition 2009/10:55, SOU 1999:84, Överenskommelsen 2009, 2016

¹² Lilja & Åberg 2012

¹³ Överenskommelsen 2010

¹⁴ Amnå 2005, Dag Hammarskjöld Foundation 2007, Lilja & Åberg 2012, SOU 1999:84

Omfattning och ekonomi

Sveriges civilsamhälle omfattar en mångfald av organisationer, visioner och praktiker.¹⁵ Det innebär att uppgifter om sektorns karaktär och betydelse är spridda mellan olika register, databaser och andra källor, samt att vissa uppgifter helt saknas. Tillgången till uppgifter skiljer sig dessutom åt mellan olika organisationsformer och geografiska nivåer, vilket gör dem svåra att sammanfoga till en heltäckande bild. Vissa försök att skapa överblickar av olika delar av den idéburna sektorn har gjorts i några studier, rapporter och utredningar.¹⁶ För att möjliggöra en statistisk överblick av sektorn har SCB samlat offentlig statistik om det civila samhället på en särskild webbsida.¹⁷ Även Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) har samlat kunskaper om det civila samhället både på sin allmänna webbplats¹⁸ och på en särskild webbplats med vetenskaplig kunskap¹⁹. De publicerar dessutom årliga rapporter om civilsamhällets villkor i Sverige, med fokus på ideella föreningar.²⁰

Enligt de mest aktuella uppgifterna omfattar civilsamhället cirka 238 000 organisationer, varav knappt 92 000 är ekonomiskt aktiva²¹. Majoriteten utgörs av ideella föreningar (63 procent), som även sysselsätter 39 procent av alla anställda inom sektorn. Därutöver ingår ekonomiska föreningar, allmännyttiga stiftelser och fonder, registrerade trossamfund, samfälligheter, vissa aktiebolag m.fl.²² Av de ideella föreningarna har tre fjärdedelar enskilda personer som medlemmar, medan övriga har andra organisationer som medlemmar, eller en kombination av dessa.²³ Cirka 6,2 miljoner personer, det vill säga knappt 80 procent av Sveriges vuxna befolkning, är medlemmar i en eller flera av Sveriges idéburna organisationer. Vanligaste är medlemskap i en fackförening, företagargenomsamfund, idrotts- eller friluftsförening. Av medlemmarna är cirka 40 procent aktivt engagerade på något sätt, varav 43 procent av männen och 35 procent av kvinnorna. I föreningar inom kultur, musik, dans och teater är aktivitetsgraden högre både generellt (46 procent) och bland kvinnor (50 procent).²⁴ Bland de organisationer som har enskilda personer som medlemmar är de flesta relativt små vad gäller antalet medlemmar och även antalet anställda. Drygt hälften av de ideella föreningarna saknar helt anställda.²⁵

Enligt propositionen *En politik för det civila samhället* har det civila samhället ”stor betydelse för att främja kreativitet och innovationer, tillväxt och sysselsättning”.²⁶ Idéburna organisationer anses bidra till samhällsekonomin genom den omsättning som genereras av deras verksamheter, de arbetstillfällen som de skapar, arrangemang som bidrar till lokal kommersiell verksamhet, verksamheter inom välfärdssektorn, idéburet entreprenörskap och

¹⁵ Amnå 2005, Lilja & Åberg 2012, SOU 1999:84, SOU 2016:13, Överenskommelsen 2010

¹⁶ T.ex. FRII & PwC 2017, Jutterström m.fl. 2016, MUCF 2016, Proposition 2009/10:55, SOU 1999:84, SOU 2000:1, SOU 2016:13, Wijkström 2012, Överenskommelsen 2010

¹⁷ <http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/naringsverksamhet/naringslivets-struktur/civila-samhället>

¹⁸ <https://www.mucf.se/om-oss>

¹⁹ <http://www.civsam.se>

²⁰ MUCF 2016

²¹ Med ekonomiskt aktiva avses de organisationer som organisationer har intäkter, tillgångar, anställda, utbetald lönesumma m.m.

²² FRII & PwC 2017, SCB 2016

²³ MUCF 2016

²⁴ SCB 2016

²⁵ MUCF 2016

²⁶ Proposition 2009/10:55, sid 85

innovation och inte minst det omfattande ideella arbetet.²⁷ Omfattningen på den idéburna sektorns ekonomiska bidrag är svårbedömd på grund av den fragmenterade statistiken, men det står klart att det samlade civila samhället bedriver en betydande ekonomisk verksamhet. Enligt de senaste uppgifterna från 2014 uppgår den totala produktionen i sektorn till 216 miljarder kronor, med ett förädlingsvärde på 126 miljarder kronor, och sektorn står för drygt tre procent av Sveriges BNP. Det totala antalet förvärvsarbetande i sektorn uppgår till 183 000 personer, motsvarande 150 000 heltidstjänster, varav knappt 60 procent kvinnor och 40 procent män.²⁸ Antalet förvärvsarbetande har ökat med en fjärdedel från 1993 till 2014, vilket innebär att tillväxttakten varit betydligt högre än i övriga samhället. Värdet av de ideella insatserna i sektorn beräknas motsvara cirka 300 000 helårsarbeten, det vill säga dubbelt så omfattande som lönearbetet inom sektorn.

Generellt finansieras Sveriges idéburna sektor genom ersättningar eller bidrag från offentlig sektor (30 procent), försäljning (27 procent), medlemsavgifter (17 procent), privata gåvor (15 procent) och finansiella intäkter (11 procent). Bidragen från offentlig sektor går främst till arbetslöshetsersättning och aktivitetsstöd (40 procent), följt av folkbildning, biståndsverksamhet och idrott. På kommunal nivå är bidrag till verksamheter inom kultur och fritid vanligast. Ersättningarna från offentlig sektor omfattar ofta betalning för utförandet av välfärdstjänster, såsom kommunala uppdrag inom förskola, grundskola, skolbarnomsorg, samt vård och omsorg av äldre och funktionshindrade, eller landstingsuppdrag inom specialiserad somatisk och psykiatrisk vård.²⁹ I Utförarregistret – som omfattar alla civilsamhälleliga utförare av kommunal och landstingskommunal verksamhet i Sverige, vars ersättning överstiger 100 000 respektive 250 000 kronor per år³⁰ – finns 2 370 idéburna organisationer registrerade. Dessa utgörs främst av ekonomiska föreningar och ideella föreningar som tillsammans sysselsätter cirka 61 000 förvärvsarbetare, varav 73 procent kvinnor och 27 procent män.³¹ Bland Sveriges ideella föreningar uppger sig många vara beroende av offentliga medel i ganska stor eller mycket stor utsträckning, i form av ersättningar eller bidrag (t.ex. organisations-, verksamhetsbidrag eller aktivitetsstöd).³² Medlemsavgifter uppges dock vara den enskilt viktigaste finansieringskällan just för ideella föreningar. Att försäljningsintäkterna totalt sett utgör en större andel av sektorns intäkter än medlemsavgifter kan ha att göra med att det även omfattar försäljning till medlemmar i form av deltagar-, tränings-, entré- och serviceavgifter.³³

Gåvor utgör en mindre andel av sektorns totala finansiering men bedöms vara viktiga som statligt oberoende finansiering och för att skapa allmänt engagemang för sektorn. Bland gåvorna står allmänheten för cirka 65 procent, företag för 13 procent, fonder, stiftelser och andra organisationer för 13 procent, samt Postkodlotteriet för 10 procent.³⁴ Både Frivilligorganisationernas Insamlingsråd (FRII) och Spellicensutredningen bedömer att spel och lotteri är en strategiskt viktig inkomstkälla i sektorn.³⁵ De allmännyttiga föreningarnas spel

²⁷ Ungdomsstyrelsen 2011

²⁸ SCB 2016

²⁹ SCB 2016

³⁰ www.h6.scb.se/utforarregistret

³¹ SCB 2016

³² MUCF 2016

³³ FRII & PwC 2017

³⁴ FRII & PwC 2017

³⁵ SOU 2017:30, <http://www.frii.se/aktuellt-opinion/spel-och-lotterilagstiftning>

och lotterier omsatte 3,9 miljarder kronor år 2016, vilket utgör 17 procent av marknaden.³⁶ I Sverige är det bara ideella föreningar som får anordna lotterier.³⁷ Några av de mer kända exemplen omfattar Bingolotto som drivs av Folkspel, Postkodlotteriet som drivs av Svenska Postkodföreningen och Miljonlotteriet som drivs av IOGT-NTO.³⁸ Den idéburna sektorn utgör därmed en av tre formella parter i den reglerade delen av landets spelmarknad, vid sidan av Svenska Spel och ATG.³⁹ De sistnämnda är dessutom viktiga sponsorer av svensk idrott. Svenska Spel är bland annat som huvudsponsor åt fotbollen, handbollen, ishockeyn, innebandyn och bandyn.⁴⁰ ATG är bland annat huvudsponsor åt Svenska Ridsportförbundet och Svenska Hockeyligan, samt sponsorer av Sveriges Olympiska Kommitté, Sveriges Paralympiska Kommitté och Parasport Sverige.⁴¹

Vad gäller de idéburna organisationernas inriktningar är flest verksamma inom områdena Bostäder, social och samhällelig utveckling (29 procent) och Rekreation och kultur (25 procent). Andelen förvärvsarbetande är dock störst inom området Utbildning och forskning.⁴² Det vanligaste syftet just bland ideella föreningar är att främja sociala relationer mellan människor eller att bedriva verksamheter som tar ett socialt eller miljömässigt ansvar. Det är även vanligt att vilja förbättra livsvillkoren för organisationens medlemmar eller för någon annan grupp människor i samhället. Att verka för jämställdhet mellan kvinnor och män i samhället är också ett vanligt syfte. Många syftar även till att underlätta eller möjliggöra utövandet av ett fritidsintresse eller en hobby, en viss livsstil eller identitet, eller en religion eller livsåskådning. Andra syften är att underlätta människors etablering på arbetsmarknaden eller möjliggöra frivilliga/ideella arbetsinsatser för att hjälpa andra människor. Vissa syftar till att påverka politiska beslut eller människors åsikter eller beteenden. Som en följd av de senaste årens flyktingsituation har många ideella föreningar initierat insatser för att förbättra livsvillkoren för asylsökande eller nyanlända.⁴³ Insatserna omfattar bland annat akut flyktningmottagande (t.ex. information, kläder, mat och transporter), språkcaféer, läsläsning och mötesplatser för nyanlända och etablerade svenskar. Det är dock ovanligt att insatserna omfattar värvning av nyanlända som medlemmar i organisationerna. Enligt organisationerna själva skulle de ekonomiska villkoren, lagar och regler, långsiktighet och information (både till organisationer och nyanlända) kring mottagandet av nyanlända och asylsökande behöva förbättras från den offentliga sektorns sida.⁴⁴

Särart och mervärde

En återkommande fundering kring civilsamhällets karaktär och betydelse handlar dels om idéburna organisationers särart – det vill säga hur de *skiljer* sig från andra verksamheter i samhället, dels om deras mervärde – det vill säga vad de *tillför* utöver vad andra verksamheter

³⁶ SOU 2017:30

³⁷ <https://www.lotteriinspektionen.se/tillstand-och-spelformer/lotterier>

³⁸ <https://www.lotteriinspektionen.se/tillstand-och-spelformer/lotterier/aktiva-rikslotterier>, https://sv.wikipedia.org/wiki/Svenska_spelbolag, <https://www.postkodlotteriet.se/Om-oss/Om-PostkodLotteriet.htm>,

³⁹ SOU 2017:30

⁴⁰ <https://om.svenskaspel.se/om-oss>

⁴¹ <https://omatg.se/vad-ar-dromfonden>

⁴² SCB 2016

⁴³ MUCF 2016

⁴⁴ MUCF 2015b

bidrar med.⁴⁵ Många resonemang i forskningen, politiken och sektorn om det organiserade civilsamhällets karaktär och betydelse utgår från att denna är annorlunda jämfört med den offentliga eller privata sektorn. I den offentliga utredningen *Palett för ett stärkt civilsamhälle* uppges det exempelvis vara viktigt att bevara särarten hos det civila samhällets organisationer⁴⁶, i Demokratiutredningens betänkande understryks vikten av att den idéburna sektorn får utgöra sin egen norm genom att bedömas och behandlas utifrån sin särart⁴⁷ och i propositionen *En politik för det civila samhället* framställs organisationernas ideella syfte och värdegrund som centralt för både deras särart och mervärde⁴⁸. Tidigare i denna rapport konstaterades att det organiserade civilsamhället kännetecknas dels av sina idéburna organisationsformer – ideella föreningar, ekonomiska föreningar, allmännyttiga stiftelser, registrerade trossamfund m.fl. – dels av sina ideella och idéburna visioner och praktiker. Särarten och mervärdet anses då ligga i den idéburna sektorns organiseringssätt, synsätt och arbetssätt.⁴⁹ Vad gäller synsätt har de grundläggande idéer, ideologier, livsåskådningar, värderingar och visioner som motiverar och formar civilsamhällets organisationer framhållits som ett bärande element i deras särart och mervärde. Att dessa element utgör grunden för organisationernas verksamheter – snarare än strävan efter ekonomisk vinning eller uppfyllande av politiska direktiv – anses vara ett av deras främsta kännetecken.⁵⁰ Vidare har vissa grundläggande idéburna värderingar urskilts, såsom autonomi, självorganisering, social rättvisa, demokrati och mänskliga rättigheter, med respekt för människors lika värde.⁵¹

I de idéburna organisationernas förord till den nationella överenskommelsen inom det sociala området uppges särarten bestå i att de utgör ”en arena för människors behov av att uttrycka sina värderingar i ord och handling”.⁵² Civilsamhällets särart och mervärde har ofta diskuterats just i relation till välfärdsområdet, som omfattar sjukvård, barnomsorg, äldreomsorg, utbildning och socialförsäkringar.⁵³ Där anses idéburna organisationer ha särskild förmåga och incitament att utveckla nytänkande tjänster och verksamheter genom att identifiera ouppfyllda behov bland olika brukargrupper och involvera dessa i utformning och utförande av lösningar på dessa behov. På så sätt ökar de möjligheterna för dem som berörs av samhällets beslut och insatser inom det sociala området att bevaka och försvara sina intressen, vilket ligger i linje med många idéburna organisationers ambitioner att agera röstbärare för olika intressegrupper och motverka socialt utanförskap bland utsatta grupper i samhället.⁵⁴ Idéburna välfärdsaktörer uppges ha en annan ”syn på orsak, verkan och samband i det sociala arbetet” jämfört med offentliga aktörer.⁵⁵ Anställda inom idéburna välfärdsverksamheter uppger att den grundläggande ideologin fungerar som en sorts vägledning och en extra dimension i verksamheten, som de saknar i andra organisationer. På motsvarande sätt upplever brukare av idéburna välfärdstjänster att det ideologiska grundfundamentet utgör en särskild kvalitet. Verksamheterna uppfattas även bygga på en helhetssyn på välfärd och välmående, med fokus på varje brukares individuella behov och

⁴⁵ Hultén & Wijkström 2006

⁴⁶ SOU 2016:13

⁴⁷ SOU 2000:1

⁴⁸ Proposition 2009/10:55

⁴⁹ Wijkström & af Malmborg 2005, Överenskommelsen 2009

⁵⁰ Hultén & Wijkström 2006, Överenskommelsen 2009, 2010

⁵¹ Lindberg & Nahfeldt 2017, MUCF 2015b, Överenskommelsen 2009, 2011

⁵² Överenskommelsen 2009, sid 8

⁵³ SOU 1999:84

⁵⁴ Överenskommelsen 2009, 2010

⁵⁵ Överenskommelsen 2009, sid 8-9

öppenhet för den mångfald av levnadssätt som präglar moderna människors liv. De idéburna verksamheterna anses även erbjuda ett socialt sammanhang – exempelvis i form av lokala nätverk eller församlingar – som möjliggör en långsiktig eftervård även efter att vistelsen på exempelvis ett behandlingshem upphört.⁵⁶

Vad gäller den idéburna sektorns organiseringssätt och arbetssätt har demokratiska organisationsformer, allmännyttiga och medlemsnyttiga motiv, ideellt engagemang och förankring i civilsamhället urskilts som kännetecknande drag.⁵⁷ Civilsamhälleliga organisationer anses ha tillgång till särskilda sorters resurser, såsom gåvor och medlemsavgifter från privatpersoner, omfattande frivilligarbete och specifika kompetenser.⁵⁸ Som självständiga röstbärare, opinionsbildare, demokratiskolor och tillitskapare mellan människor har idéburna organisationers roll för en fungerande demokrati lyfts fram som en särskilt viktig del i dess särart och mervärde.⁵⁹ Samtidigt präglas sektorn, såsom konstaterats tidigare i rapporten, av en mångfald av organisationer, visioner och praktiker, vilket komplicerar bilden av en gemensam karaktär och betydelse i samhället.⁶⁰ Diskussionen om särart och mervärde riskerar enligt vissa forskare att bidra till en "mytologiserande och romantiserande" bild av idéburna organisationer.⁶¹ Vissa organisationer identifierar sig främst som folkrörelser, röstbärare och opinionsbildare med fokus på medlemmar och frivilligarbetare, medan andra ser sig som idéburna utförare av tjänster inom välfärden och andra områden med fokus på anställd personal och delvis på frivilligarbetare, och ytterligare andra kombinerar dessa roller eller utformar sina verksamheter utifrån andra logiker och strategier.⁶² En del i denna mångfald är variationen i värderingar och legitimitet, där vissa verksamheter bedöms vara mer allmänt acceptabla och demokratiskt inriktade än andra.⁶³ Frågan är därmed vilken normativ grund som civilsamhällets särart och mervärde ska urskiljas och värderas utifrån. Det ligger i den idéburna sektorns intresse att särskiljas från andra samhällssektorer eftersom de därigenom tillskrivs ett särskilt värde som kan ge fördelaktiga villkor för deras verksamheter.⁶⁴ Samtidigt kan samma särskildhet bidra till upprätthålla de ofördelaktiga villkor som råder för idéburna verksamheter inom vissa områden, exempelvis vad gäller tilldelning av offentliga resurser, förutsättningarna att konkurrera med privata aktörer vid upphandlingar, och möjligheterna att påverka prioriteringarna i offentliga och privata satsningar på samhällsutveckling och tillväxt.⁶⁵

Samverkan

Samverkan inom och utom den idéburna sektorn ses som allt viktigare för att uppnå organisatoriska och samhällsrelaterade mål. De övergripande samhällsutmaningar – omfattande bland annat växande sociala klyftor, arbetslöshet, immigration och åldrande befolkning – som

⁵⁶ Nordfeldt & Söderholm 2002, Överenskommelsen 2010

⁵⁷ Hultén & Wijkström 2006, Lindberg & Nahnfeldt 2017, Lundström & Wijkström 2012, MUCF 2015b

⁵⁸ FRIL & PwC 2017, Hultén & Wijkström 2006, Överenskommelsen 2010

⁵⁹ SOU 2016:13, Överenskommelsen 2009

⁶⁰ Gawell m.fl. 2009, Hultén & Wijkström 2006, Lindberg & Nahnfeldt 2017, Lundström & Wijkström 2012, Wijkström & af Malmberg 2005

⁶¹ Överenskommelsen 2010, sid 8

⁶² Överenskommelsen 2009

⁶³ Dag Hammarskjöld Foundation 2007, Garsten 2005, Lilja & Åberg 2012, Persson 2005, SOU 1999:84, Wijkström & af Malmberg 2005, Överenskommelsen 2010

⁶⁴ Hultén & Wijkström 2006, Överenskommelsen 2010

⁶⁵ MUCF 2017, Överenskommelsen 2009

många offentliga och idéburna aktörer anser behöver lösas är ofta komplexa och föränderliga, vilket kräver gemensamma, nytänkande insatser från många olika människor och organisationer.⁶⁶ Allianser och partnerskap över organisations- och sektorsgränserna ses då som en nyckelingrediens, inte minst inom det som kallas för "good global governance" och som omfattar nya samverkansformer för att hantera de utmaningar som delas av världens länder.⁶⁷ I den europeiska koden för idéburna organisationers medverkan i politiska beslutsprocesser definieras principer, riktlinjer, verktyg och mekanismer som ska kunna tillämpas på lokal, regional och nationell nivå. Medverkan omfattar enligt koden två dimensioner – nivåer och faser – som är ömsesidigt beroende. Den lägsta nivån av medverkan är enkel informationsförmedling från myndigheter till civilsamhälle, följt av nivåerna samråd på initiativ av myndigheter, dialog på initiativ av antingen myndigheter eller civilsamhälle, samt partnerskap med delat ansvar mellan myndigheter och civilsamhälle. De olika faserna av medverkan omfattar fastställande av den politiska agendan, formulering av politiska initiativ, beslut om åtgärder, genomförande av åtgärder, bevakning av åtgärdernas resultat, samt omformulering av politiken utifrån bevakningen.⁶⁸

I Sverige finns en lång tradition av samarbete och samverkan mellan idéburna och offentliga aktörer på kommunal, regional, nationell och internationell nivå. Denna tradition anses nu behöva stärkas och vidareutvecklas och stärkas, utan att för den skull göra avkall på den idéburna sektorns självständighet.⁶⁹ I den offentliga utredningen *Palett för ett stärkt civilsamhälle* föreslås att myndigheter åläggs en skyldighet att samarbeta med det civila samhällets organisationer när det bedöms vara relevant för genomförandet av deras uppdrag. Särskilt bör organisationernas medverkan säkerställas i de alternativa sätt att samla in medborgares synpunkter och åsikter som vuxit fram i den offentliga sektorn. Detta anses kräva att myndigheter, kommuner och landsting använder och utvecklar metoder och vägledande dokument för samråd med civilsamhället.⁷⁰ Genom dialoger, överenskommelser och liknande samarbetsmodeller kan gemensamma långsiktiga målsättningar formuleras, som sedan omsätts i praktiken genom handlings- och uppdragsplaner.⁷¹ Just långsiktighet och förutsägbarhet vad gäller engagemang, legitimitet och resurser urskiljs som en nyckelfaktor i samverkan både på lokal, regional och nationell nivå.⁷² En utmaning i detta är att organisationernas ideella arbetsinsatser ofta tas för givna av omvärlden, som en outtömlig källa till kostnadsfritt engagemang. I själva verket behöver även civilsamhällets aktörer ekonomiska resurser för att långsiktigt kunna medverka i samverkansprocesser. Treårsplaner för föreningsstöd, högnivåsamtal med politiken inför budgetarbetet, samordning av bidrag från olika nämnder, samt avsättning av en del av samtliga förvaltningars budget till en gemensam fond för samverkan är några av de lösningar som hittills testats runt om i landet.⁷³

En annan viktig faktor för fungerande samverkan är relevansen, det vill säga att samverkan sker kring frågor som är angelägna för samtliga parter. Ytterligare en faktor är transparensen, i bemärkelsen av tydlighet i kommunikationen för att uppnå ömsesidig förståelse och förväntningar. Uppslutning och förankring är också viktiga faktorer, med en delad vilja till och

⁶⁶ Dag Hammarskjöld Foundation 2010, MUCF 2015b, Överenskommelsen 2016

⁶⁷ Garsten 2005

⁶⁸ Överenskommelsen 2011, 2016

⁶⁹ Överenskommelsen 2009, 2016, 2017

⁷⁰ SOU 2016:13

⁷¹ SOU 2016:13

⁷² Överenskommelsen 2016

⁷³ Överenskommelsen 2017

engagemang i samverkan hos involverade aktörer. Därutöver är tillit och förtroende central, med en ömsesidig förståelse för varandras roller och förutsättningar. Slutligen är konsolidering oumbärligt, det vill säga att samverkan prioriteras av de involverade aktörernas ledningar, ges plats i styrdokument och budget, samt kopplas ihop med relevanta delar av linjeorganisationen.⁷⁴ Enligt den offentliga utredningen *Palett för ett stärkt civilsamhälle* bör särskilt kommunerna underlätta för civilsamhällets organisationer genom att en samlad kontaktpunkt för civilsamhället in i den kommunala organisationen, med en guidande och stödjande funktion.⁷⁵ Många ideella föreningar – särskilt de större – uppger att de har kontakt med offentliga aktörer på lokal, regional och nationell nivå, med kommunen som den allra viktigaste kontaktytan.⁷⁶ På nationell nivå bildades år 2010 Partsgemensamt forum, där representanter från regeringen och civilsamhället diskuterar hur förutsättningarna för det civila samhällets organisationer kan förbättras. Forumet sammankallas och administreras av MUCF och riksorganisationer, paraplyorganisationer, rikstäckande nätverk, stiftelser m.fl. inom civilsamhället kan själva anmäla sitt intresse för att vara med. Diskussionerna sammanfattas i årliga sammanställningar, med konkreta förslag på vidareutveckling av politiken för det civila samhället.⁷⁷

År 2008 initierades den så kallade Överenskommelsen mellan idéburna organisationer, Sveriges Kommuner och Landsting samt Sveriges regering. Syftet var dels att erkänna, synliggöra och stärka de idéburna organisationernas självständiga och oberoende roll som röstbärare och opinionsbildare inom det sociala området, dels att öka mångfalden av utförare och leverantörer inom omsorgen, hälso- och sjukvården. Överenskommelsen omfattar bland annat sex stycken principer för samspelet mellan parterna: de idéburna organisationernas självständighet och oberoende som röstbärare; dialog mellan idéburna och offentliga aktörer samt med de människor som berörs av offentliga beslut; långsiktighet i grundläggande villkor och planering; öppenhet och insyn i både idéburna och offentliga verksamheter; hög kvalitet i välfärdens stöd och insatser; mångfald av utförare inom det sociala området med olika värderingar och arbetsätt.⁷⁸ Den nationella överenskommelsen har följts av såväl regionala överenskommelser mellan region/landsting och civilsamhällets regionala representanter som lokala överenskommelser mellan kommun och lokala organisationer. På Överenskommelsens hemsida finns en Sverige-karta med befintliga överenskommelser, som i skrivande stund omfattar 16 lokala och fyra regionala överenskommelser.⁷⁹ Endast en av dessa har ingåtts i Norrland, som är en regional överenskommelse i Västernorrland.⁸⁰ Vissa av de lokala och regionala överenskommelserna omfattar fler områden än vård och omsorg, exempelvis integration och arbetsmarknad och även den nationella överenskommelsen ska nu utvidgas.⁸¹

Ett hinder för samverkan är bristen på kunskap om och förståelse för civilsamhällets karaktär, betydelse och villkor bland många offentliga aktörer, särskilt på regional och statlig nivå men även till viss del på kommunal nivå.⁸² Bland annat anses det saknas kunskap om vilka idéburna aktörer som finns inom olika geografiska och verksamhetsmässiga områden, samt om vilka

⁷⁴ Överenskommelsen 2016, 2017

⁷⁵ SOU 2016:13

⁷⁶ MUCF 2016

⁷⁷ <https://www.mucf.se/partsgemensamt-forum-dialog>

⁷⁸ Överenskommelsen 2009, 2016, 2017

⁷⁹ <http://overenskommelsen.se/vart-uppdrag/dialogprocess/sverigekarta>

⁸⁰ Överenskommelsen 2017

⁸¹ www.overenskommelsen.se

⁸² MUCF 2016, SOU 2016:13, Överenskommelsen 2009

överenskommelser och samarbeten som redan finns mellan offentliga och idéburna aktörer. Inte minst behöver kunskapen om att det finns nationella, regionala och lokala överenskommelser mellan offentlig och idéburen sektor spridas till fler politiker och tjänstemän. En genomgång av MUCF visar att civilsamhällets aktörer anser att offentliga aktörer på kommunal, regional och nationell nivå behöver mer kunskap vad gäller civilsamhällets vikt och utveckling; förekomsten av civilsamhällesaktörer inom olika verksamhetsområden; civilsamhällets bredd och nya former för engagemang; civilsamhällets olika förutsättningar för att bedriva verksamhet, samverka och påverka; utmaningen i att vara idéburen och agera professionellt; civilsamhällets särart och skillnaderna mellan kommersiella aktörer och idéburen verksamhet; konsekvenser av olika finansieringsformer. Som konsekvens av denna kunskapsbrist kan kommuner och myndigheter dels inte alltid ge relevant information och vägledning till civilsamhällets aktörer, dels inte alltid korrekt bedöma hur olika beslut påverkar civilsamhällets villkor.⁸³ I den offentliga utredningen *Palett för ett stärkt civilsamhälle* föreslås att MUCF ges i uppdrag att arbeta med kompetenshöjande insatser om civilsamhället gentemot statliga myndigheter, kommuner och landsting.⁸⁴

Demokrati

Demokrati är ett av de vanligaste temana i studier och utredningar om civilsamhällets karaktär och betydelse. Det konstateras råda ett omfattande "demokratiskt underskott" i flera delar av världen och på flera politiska nivåer, i betydelsen av frånvarande eller bristfälliga demokratiska system och en känsla av maktlöshet och otillräckligt inflytande bland människor.⁸⁵ Demokrati omfattar både en vertikal dimension som kanaliserar medborgarnas krav uppåt i det politiska systemet och en horisontell dimension som överbryggar skilda åsikter och perspektiv. För att båda dessa dimensioner ska fungera behövs en mobiliserande funktion där olika grupper av människor kan göra sina röster hörda och driva sina krav gentemot olika makthavare. Politiska partier och andra ideella föreningar har, likväl som olika nätverk i civilsamhället, i många fall försökt fylla denna funktion.⁸⁶ Dessa anses vara en omistlig del av den svenska demokratin och "både en förutsättning och ett uttryck för varje öppet, demokratiskt och framgångsrikt samhälle".⁸⁷ Människors vilja att bidra till samhällets utveckling på olika sätt ses som en grundsten i demokratin, vilket de idéburna organisationerna möjliggör genom att erbjuda vägar till engagemang och påverkan på flera olika nivåer i samhället. Organisationernas skapar mötesplatser för påverkan, samverkan och gemenskap, vilket anses bidra till att fördjupa och utveckla demokratin.⁸⁸ I slutändan är det dock graden av öppenhet i det politiska systemet som avgör människors faktiska inflytande över samhället och sina egna liv.⁸⁹ Mänskliga rättigheter anses vara avgörande för möjligheten att initiera och driva civilsamhälleliga initiativ, vilket i Sverige bland annat omfattar yttrandefrihet, informationsfrihet, mötesfrihet, demonstrationsfrihet, föreningsfrihet och religionsfrihet.⁹⁰ Detta förutsätter frihet från diskriminering, vilket enligt

⁸³ MUCF 2017

⁸⁴ SOU 2016:13

⁸⁵ Dag Hammarskjöld Foundation 2007, 2012

⁸⁶ Överenskommelsen 2011, SOU 1999:84, SOU 2000:1

⁸⁷ Överenskommelsen 2009, sid 19

⁸⁸ MUCF 2016, Ungdomsstyrelsen 2011, Överenskommelsen 2009

⁸⁹ SOU 1999:84

⁹⁰ Överenskommelsen 2009, 2011

Diskrimineringsombudsmannen omfattar enskilda eller upprepade händelser som upplevs som kränkande, missgynnande, rasistiska, orättvisa, ojämlika eller liknande. De lagskyddade diskrimineringsgrunderna i Sverige omfattar kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning och ålder.⁹¹

Ett demokratiskt politiskt system kräver dessutom att meningsskiljaktigheter och konflikter kan lösas under fredliga och ordnade former, vilket förutsätter både civilsamhälleliga insatser och statliga regleringar.⁹² Förutsättningarna för detta påverkas i sin tur av näringslivets struktur, där demokrati i det traditionella industrisamhället anses kräva ett kollektivt civilsamhälle med starka sociala nätverk och homogena normer och strukturer, medan demokrati i det moderna kunskapssamhället anses kräva ett individualiserat civilsamhälle med diversifierade nätverk där olika livsstilar inryms.⁹³ Frågan är därmed vems röst som civilsamhället för fram och vilka olika intressen som civilsamhället bidrar till att överbygga i demokratiska processer. Den idéburna sektorns bidrag till social inkludering, sammanhållning och gemenskap betonas ofta, samtidigt som de verksamheter som bedrivs där omfattar allt från kollektiva samhällsprojekt till individuella livsprojekt, vilket innebär att deras demokratiska funktion varierar för olika samhällsgrupper.⁹⁴ Gemensam organisering anses traditionellt ha varit till stor nytta för underprivilegierade och marginaliserade grupper i samhället, genom att öka kraften bakom deras krav och förstärka dessa gruppers identiteter och sammanhållning.⁹⁵ På så sätt har människor skapat nya organisationer, synsätt och idéer för social förändring i sin närmiljö eller samhället i stort.⁹⁶ Idéburna organisationer ses som särskilt väl lämpade att leda processer för social förändring, dels utifrån sina idéburna visioner om jämlikhet, hållbarhet m.m., dels utifrån sin mobilisering av berörda samhällsgrupper och frivilligarbetare.⁹⁷ Organisationerna bidrar till att identifiera, skapa och nyttja utvecklingsmöjligheter från lokal till global nivå och agerar ofta utifrån en upplevd nödvändighet i organisationen eller samhället.⁹⁸

Generellt har idéburna organisationer ett högt förtroende både bland allmänheten och sina anställda, jämfört med privata och offentliga organisationer, eftersom de anses vara oberoende, vägledas av idéburna motiv och undvika överdrivna ekonomiska överskott.⁹⁹ De som är anställda inom sektorn sätter särskilt stor tilltro till att de idéburna organisationernas värdegrund ska leda till ett mer jämlikt bemötande och agerande än privata eller offentliga verksamheter.¹⁰⁰ Det finns även en förväntan på att dessa organisationer ska utmana rådande maktrelationer i samhället, utifrån sina ambitioner att förändra exkluderande mönster och uppnå social rättvisa.¹⁰¹ Dessa förväntningar på civilsamhällets positiva demokratiska funktioner kontrasterar dock till den mångfald som kännetecknar sektorn. Där inryms vitt skilda organisationer, visioner och praktiker, vars medel och mål kan uppfattas som mer eller

⁹¹ www.do.se/om-diskriminering/vad-ar-diskriminering

⁹² SOU 1999:84

⁹³ Westlund 2005

⁹⁴ SOU 1999:84, SOU 2016:13, Överenskommelsen 2009, 2010

⁹⁵ SOU 1999:84

⁹⁶ Gawell 2005

⁹⁷ Anheier m.fl. 2014, Lindberg & Nahnfeldt 2017, Överenskommelsen 2010

⁹⁸ Gawell m.fl. 2009, Lindberg & Nahnfeldt 2017, Wijkström & Zimmer 2011

⁹⁹ FRII & PwC 2017, Överenskommelsen 2010

¹⁰⁰ Hultén & Wijkström 2006, Överenskommelsen 2010

¹⁰¹ Gawell 2005, Gawell m.fl. 2009, Lindberg 2014, Lindberg & Nahnfeldt 2017, Pestoff 1998

mindre acceptabla eller oacceptabla av olika grupper i samhället.¹⁰² Trots att de är inte har utsetts som formella representanter för folket genom demokratiska val – och även på andra sätt utmärks av bristande transparens – kan de utöva betydande inflytande över politiska processer. Deras idéburna visioner omfattar inte alltid en strävan efter sanning, rättvisa och jämlikhet, utan kan tvärtom verka för fundamentalistiska, inhumana och segregeringande idéer.¹⁰³ Det finns dessutom en ökad osäkerhet hos allmänheten om de pengar som skänks till idéburna organisationer används till avsedda ändamål och om de insatser som finansieras gör nytta.¹⁰⁴ Segregerande mönster vad gäller bland annat kön och klass har identifierats i Sveriges civilsamhälle, där organiseringsgraden är särskilt låg bland storstadens yngre, lågutbildade låginkomsttagare utan familjetradition av föreningsengagemang.¹⁰⁵ Många organisationer kännetecknas av samma könsmonster som samhället i stort, med tydlig könssegregering mellan olika verksamhetsområden och arbetsuppgifter, samt mansdominans på statusfyllda och inflytelserika positioner.¹⁰⁶ Globalt betonas civilsamhällets ansvar för att inkludera många olika marginaliserade grupper, såsom äldre, funktionshindrade, ursprungsbefolkningar, minoriteter, HBTQ-personer och inte minst kvinnor och flickor.¹⁰⁷

Välfärd

Välfärd är ett vanligt tema i studier och utredningar om civilsamhällets karaktär och betydelse. I dessa uppmärksammas den idéburna sektorns roll i utveckling och utförande av sociala tjänster inom sjukvård, barnomsorg, äldreomsorg, utbildning och socialförsäkringar för skada, sjukdom, arbetslöshet, ålderdom m.m.¹⁰⁸ Den idéburna sektorn har historiskt haft en framträdande roll i initieringen av flera av de tjänster och verksamheter som utgör en ordinarie del i dagens offentligt organiserade välfärd. På senare tid har idéburna organisationers insatser för att säkra tillgången till välfärdstjänster för särskilt utsatta grupper i samhället uppmärksammas allt mer. Det handlar bland annat om insatser för arbetslösa, sjukskrivna, hemlösa, utrikesfödda och funktionsnedsatta människor, ofta inom ramen för brukar- och personalkooperativ eller andra sorters sociala företag, inklusive det som kallas för arbetsintegrerande sociala företag.¹⁰⁹ Idéburna aktörers välfärdsinsatser kan ses som en del i den pågående omfördelningen av roller mellan stat, näringsliv och civilsamhälle inom välfärdsområdet, där offentliga aktörer i allt större utsträckning anlitar externa utförare. Dessa utgörs främst av privata företag, särskilt inom på områdena vård och omsorg samt pedagogisk verksamhet. Idéburna organisationer utgör en mindre andel av utförarna inom dessa områden, med undantag för området kultur och fritid där de står för knappt 40 procent.¹¹⁰

I den statliga utredningen *Palett för ett stärkt civilsamhälle* görs bedömningen att offentliga aktörer på lokal, regional och nationell nivå aktivt bör stötta idéburna utförare av välfärdstjänster, särskilt i deras självständiga röstbärrroll. Organisationsbidrag anses vara det

¹⁰² Lilja & Åberg 2012, Persson 2005, SOU 1999:84, Wijkström & af Malmberg 2005

¹⁰³ Dag Hammarskjöld Foundation 2007, Garsten 2005

¹⁰⁴ FRII & PwC 2017

¹⁰⁵ MUCF 2016, SOU 1999:84

¹⁰⁶ MUCF 2015a

¹⁰⁷ Dag Hammarskjöld Foundation 2010

¹⁰⁸ SOU 1999:84

¹⁰⁹ Lindberg & Nahnfeldt 2017, Lundström & Wijkström 2012, Överenskommelsen 2010

¹¹⁰ FRII & PwC 2017, MUCF 2016, Wijkström 2012

bästa sättet att säkerställa detta. Även vid framtagandet av upphandlingskriterier för välfärdstjänster bör civilsamhällets demokratiska mervärden beaktas. I utredningen föreslås det införas en reglering som ger kommuner och landsting ökad frihet och flexibilitet att anlita idéburna aktörer för utförandet av välfärdstjänster utan att det strider mot upphandlingsrätten, exempelvis inom ramen för Idéburet offentligt partnerskap (IOP).¹¹¹ Enligt tidigare forskning innebär den nya rollfördelningen inom välfärdsområdet både möjligheter och dilemman för den idéburna sektorn. Å ena sidan anses det ha öppnat upp välfärdsområdet för civilsamhällets perspektiv på aktuella sociala utmaningar, ökad involvering av användarna av välfärdstjänsterna, samt nytänkande samverkan mellan olika samhällssektorer. Å andra sidan anses det ha påtvingat den idéburna sektorn en kommersiell, företagslik logik med fokus på att skapa ekonomiskt överskott, vilket kontrasterar till deras idéburna mål och värderingar med fokus på rättvisa, hållbarhet och utveckling.¹¹²

Genom sin kombinerade roll som röstbärare för olika grupper i samhället och leverantör av tjänster inom välfärdsområdet anses idéburna organisationer kunna bidra med nytänkande lösningar på sociala utmaningar där berörda grupper ges röst och representation. Detta bedöms vara särskilt betydelsefullt för marginaliserade grupper som annars sällan ges chansen att påverka utformningen av de tjänster som de dagligen använder. I arbetsintegrerande sociala företag kombineras dessa roller genom att ekonomiskt överskott eftersträvas i utförandet av tjänster, samtidigt som arbetsträning, rehabilitering och arbetstillfällen möjliggörs för människor som står långt från arbetsmarknaden. På så sätt skapar de arbetsintegrerande sociala företagen både social nytta i form av förbättrade livsvillkor för särskilt utsatta grupper och samhällsekonomisk nytta i form av minskade kostnader för vård, omsorg och socialförsäkringar.¹¹³ Forskning visar emellertid att utförarrollen riskerar att tränga undan intresserollen när idéburna organisationer främst förväntas bidra med ökad valfrihet, mångfald och effektivitet på en kommersialiserad offentlig marknad.¹¹⁴ Detta är en betydligt snävare funktion än vad idéburna organisationer visat sig kunna bidra med till välfärdsområdet. Det utvidgade bidraget omfattar bland annat välfärdstjänster utifrån specifika ideologier eller intressen, mer demokratiska organisationsformer såsom kooperativ och ideella föreningar, samt involvering av målgrupperna i utformning och utförande av tjänsterna.¹¹⁵

Från lokal till global utveckling

Civilsamhällets organisationer anses spela en viktig roll för samhällsutvecklingen på både lokal, regional, nationell och internationell nivå.¹¹⁶ Lokalt har människors kollektiva engagemang i utvecklingsgrupper och andra initiativ, inte minst via sociala medier, uppmärksammats som en sorts utmaning av den representativa demokratins policyprocesser.¹¹⁷ De lokala initiativen har ofta motiverats med de nedskärningar i offentlig service som varit särskilt drabbande för glesbygden och den tillväxtpolitik som främst upplevts

¹¹¹ SOU 2016:13

¹¹² Lundström & Wijkström 2012, Nordisk ministerråd 2014, Pestoff 1998

¹¹³ <http://sofisam.se/vad-ar-sociala-foretag.html>

¹¹⁴ Lilja & Åberg 2012, Lindberg & Nahnfeldt 2017, Pestoff 1998, Wijkström 2012, Wijkström & Zimmer 2011, Överenskommelsen 2010

¹¹⁵ Nordisk ministerråd 2014, Pestoff 1998, Wijkström 2012

¹¹⁶ Dag Hammarskjöld Foundation 2007, Garsten 2005, Westlund 2005, Överenskommelsen 2009

¹¹⁷ SOU 1999:84

gynna städer. I det tomrum som skapats har lokala lösningar utvecklats av lokalinvärdarna själva, exempelvis så kallade lokala servicepunkter där ideell, kommersiell och offentlig service samlats på initiativ av lokalbefolkningen och kooperativa verksamheter för handel, omsorg m.m.¹¹⁸ Villkoren för idéburna organisationer i socioekonomiskt utsatta områden upplevs generellt vara sämre än för dem som verkar i andra områden, bland annat vad gäller bidragsberoende, självständighet, lagar och regler. Samtidigt uppges de utföra omfattande socialt arbete, ofta på offentligt uppdrag, och vara särskilt bra på att nå ut till och involvera underrepresenterade grupper bland annat genom öppna mötesplatser.¹¹⁹ De idéburna organisationerna kan sägas fungera som "sociala mötesplatser där samspel och interaktion mellan människor utvecklas och demokratisk skolning sker, vilket i sin tur utgör en grund för mellanmänsklig tillit och tillhörighet till det lokala samhället".¹²⁰ Inom forskningen efterfrågas ökad kunskap om hur civilsamhälleliga verksamheter bidrar till att skapa en så kallad "lokal offentlighet" med dialoger och möten som tar avstamp i platsens och miljöns specifika sociala värden.¹²¹

Civilsamhället bidrar enligt tidigare forskning till den kreativa dynamik av olikheter, alternativa värderingar och normer som anses vara avgörande för en regions ekonomiska och sociala utveckling. Det antas finnas en slags växelverkan mellan civilsamhällets dominerande normer, värderingar och attityder å ena sidan och en regions ekonomiska strukturer å andra sidan.¹²² Kombinationen av en välgrundad tilltro till samhällets institutioner och ett livskraftigt civilsamhälle anses ha varit starkt bidragande till Sveriges ekonomiska utveckling.¹²³ Konkurrensen mellan olika regioner om att uppfattas som attraktiva mötesplatser för (medelklass)människors livsprojekt har emellertid skapat en rumslig, social och ekonomisk segregation, med ökande skillnader i service, livskvalitet och inkomster mellan det som upplevs utgöra centrum respektive periferi.¹²⁴ Frågan är om civilsamhället varit en bidragande eller motverkande kraft i denna segregationsprocess mellan olika områden och samhällsgrupper.¹²⁵ I de sektorsöverskridande samverkanskonstellationer som formats för att främja regional tillväxt – exempelvis regionala partnerskap, kluster och innovationssystem – är representationen av idéburna organisationer generellt låg, till förmån för offentliga och privata aktörer. Detta innebär att den idéburna sektorns inflytande över regionernas tillväxtstrategier varit begränsat, trots att de i tidigare forskning visat sig kunna bidra till att öka mångfalden av människor och perspektiv i samhällsutvecklande processer.¹²⁶

Civilsamhällets organisationer har kommit att spela en central roll i den process som kallas för globalisering och som innebär att världens länder blivit alltmer sammankopplade ekonomiskt, kulturellt och politiskt. Detta innebär stora förändringar för organisationernas möjligheter och metoder att verka. Bland annat utmanas nationalstatsdemokratien, vilket skapar ett politiskt och demokratiskt vakuum som delvis civilsamhället förväntas fylla. Olika former av transnationell aktivism och organisering har därmed utvecklats i civilsamhället för att kunna

¹¹⁸ Persson 2005, www.helasverige.se/kansli/om-oss/landsbygdspolitiskt-handlingsprogram/lokal-service-foer-alla

¹¹⁹ MUCF 2016

¹²⁰ Överenskommelsen 2009, sid 14

¹²¹ Lilja & Åberg 2012

¹²² Westlund 2005

¹²³ Överenskommelsen 2009

¹²⁴ Lilja & Åberg 2012

¹²⁵ Westlund 2005

¹²⁶ Lindberg 2014, Lindberg & Nahnfeldt 2017

hantera gränsöverskridande problem, internationella policyprocesser och multinationella företag. Den snabba utvecklingen av informationsteknologin har underlättat både individuellt och kollektivt agerande över geografiska och institutionella gränser. Det globala civilsamhället som därigenom vuxit fram har dragits in i en delvis odemokratisk och högst ideologisk kamp om vilka regler som ska styra världen och vem som ska kontrollera världens institutioner och materiella resurser.¹²⁷

Idéburna organisationer har under historiens gång bidragit till en rad nytänkande tjänster och verksamheter på lokal, regional, nationell och internationell nivå. Vissa av dessa – såsom försäkringar, barnomsorg och studiecirkel – har så småningom institutionaliserats som en ordinarie del i dagens offentliga, privata och idéburna utbud.¹²⁸ I regeringspropositionen *En politik för det civila samhället* uppges det organiserade civilsamhället ha stor betydelse för att främja så kallade innovationer – det vill säga nya lösningar på aktuella behov – och i den statliga utredningen *Palett för ett stärkt civilsamhälle* uppges innovationskraften vara en del i civilsamhällets mervärde.¹²⁹ Särskilt uppmärksammas den idéburna sektorns nytänkande insatser för att hantera aktuella samhällsutmaningar såsom arbetslöshet, ohälsa, migration, fattigdom och åldrande befolkning. Inte minst bidrar de till att skapa arbeten för människor som missgynnas på arbetsmarknaden på grund av långtidsarbetslöshet, långtidssjukskrivning, funktionsnedsättning, etnicitet m.m., bland annat inom ramen för så kallade sociala företag. Detta ger människor en möjlighet att ta sig från social utsatthet till ett självständigt liv, samtidigt som det bidrar till fler arbetstillfällen och näringslivsutveckling.¹³⁰ Sektorns innovationsutveckling motiveras dels av ambitionen att sprida vissa ideologier, livsåskådningar, visioner eller pedagogiker, dels av möjligheten att fylla ett behov på ett bättre sätt än vad andra aktörer förmår med avstamp i sektorns specifika resurser, arbetssätt och perspektiv.¹³¹ Involvering av olika grupper av människor – såsom användare, konsumenter, medarbetare och medborgare – i utvecklingen av nya lösningar på organisatoriska och samhällsrelaterade behov är en växande global trend, där idéburna organisationer anses ha ett försprång utifrån sin vana att lyssna in människors behov och engagera dem i förändringsprocesser.¹³²

Hållbar utveckling

På senare år har det som kallas för hållbar utveckling blivit en allt vanligare vision för samhällsutvecklingen på såväl lokal som regional, nationell och global nivå. Det innebär att samhällets ekonomiska, miljömässiga och sociala utveckling ska ske på ett så pass långsiktigt sätt att även framtida generationers behov av livskvalitet och välfärd kan tillgodoses. Intresset för hållbar utveckling beror delvis på de utmaningar som samhället står inför i termer av ökade klyftor mellan och inom länder, kränkningar av de mänskliga rättigheterna, pågående konflikter och humanitära kriser, ohållbar hantering av resurser, negativa konsekvenser av klimatförändringar m.m.¹³³ Den idéburna sektorn ses som en central aktör i omställningen till

¹²⁷ Dag Hammarskjöld Foundation 2007, Garsten 2005, Lilja & Åberg 2012, Persson 2005

¹²⁸ Lindberg & Nahnfeldt 2017, Proposition 2009/10:55, SOU 2000:1, Överenskommelsen 2010

¹²⁹ Proposition 2009/10:55, SOU 2016:13

¹³⁰ Lindberg & Nahnfeldt 2017, MUCF 2016, Överenskommelsen 2009

¹³¹ Gawell 2005, Gawell m.fl. 2009, Hultén & Wijkström 2006, Lindberg & Nahnfeldt 2017, Lundström & Wijkström 2012

¹³² Lindberg 2014, Lindberg & Nahnfeldt 2017, Micheletti & McFarland 2011

¹³³ Dag Hammarskjöld Foundation 2012, Fi 2016:01

ett hållbart samhälle, utifrån sina insatser för social inkludering, demokratiskt engagemang och hantering av aktuella samhällsutmaningar.¹³⁴ Denna roll understryks i *Agenda 2030* som antogs av FN:s generalförsamling 2015, där 17 globala mål för hållbar utveckling formulerats.¹³⁵ Målen omfattar bland annat jämlikhet, jämställdhet, fred, fattigdom, konsumtion, klimat, hälsa, utbildning och arbetsvillkor.¹³⁶ Genom antagandet av agendan har världens länder för första gången enats om en gemensam global agenda för hållbar utveckling. Fram till år 2030 ska de tillsammans genomföra en samhällsförändring som leder till en ekonomiskt, socialt och miljömässigt hållbar utveckling. Agendan ska vägleda ländernas beslut och insatser på alla politiska nivåer och genomföras i samverkan mellan stat, näringsliv och civilsamhälle.¹³⁷

I Sverige har en särskild delegation bildats för att stödja och stimulera genomförandet av agendan med representanter från civilsamhälle, akademi, näringsliv och myndigheter.¹³⁸ Delegationen ska utveckla en övergripande handlingsplan för genomförandet av agendan, föreslå insatser för informations- och kunskapsspridning, samt förankra agendan genom en bred dialog med olika samhällsaktörer.¹³⁹ I delegationens nulägesbeskrivning och förslag till handlingsplan uppges att civilsamhällets organisationer är nyckelaktörer i förverkligandet av agendan. De anses bland annat kunna bidra till att utforma strategier och prioriteringar för agendan, utkräva ansvar från beslutsfattare att omsätta agendan i praktiken, samt bidra till det praktiska genomförandet genom lokal verksamhet och folkbildning. Det behövs enligt delegationen både en kunskaphöjning om agendan bland allmänheten och en folkrörelse kring förverkligandet av den, där civilsamhället spelar en avgörande roll genom sin förmåga att skapa engagemang på gräsrotsnivå. Även på den globala arenan anses det svenska civilsamhället kunna bidra utifrån sin internationella förankring och relationer, som kan stärka Sveriges insatser för hållbar utveckling i hela världen. Detta kräver, enligt delegationen, en effektiv samverkan inom och mellan civilsamhället, näringslivet och offentlig sektor. Därför föreslås en dialog kring hur befintliga plattformar, överenskommelser och former för tvärssektoriell samverkan kan tillvaratas i förverkligandet av agendan.¹⁴⁰

Kommuner, landsting och regioner har enligt delegationens nulägesbeskrivning en central roll i förverkligandet av agendan i Sverige, som en del i sina uppdrag och det kommunala självstyret. Agendans sammanvägning av sociala, ekonomiska och ekologiska dimensioner av hållbar utveckling bedöms ligga i linje med hur kommuner, landsting och regioner redan bedriver sitt hållbarhetsarbete. Enligt den kartläggning som Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) genomfört under 2016-2017 använder ett 40-tal kommuner, landsting och regioner aktivt de globala hållbarhetsmålen i sin styrning och ledning, bland annat som ett ramverk när nya planer, policier och strategier tas fram. Detta tar i flera fall avstamp i analyser av målen utifrån de specifika lokala och regionala kontexterna. I vissa fall har kommun-, landstings-, regionstyrelse eller fullmäktige fattat beslut om ett lokalt eller regionalt ställningstagande för agendan. Flera av kommunerna, landstingen och regionerna har dessutom utsett en ansvarig funktion för genomförandet av agendan som en del i det befintliga hållbarhetsarbetet.

¹³⁴ Lindberg & Nahnfeldt 2017, Lundström & Wijkström 2012, Överenskommelsen 2010

¹³⁵ United Nations 2015

¹³⁶ <http://www.regeringen.se/regeringens-politik/globala-malen-och-agenda-2030/17-globala-mal-for-hallbar-utveckling>

¹³⁷ Fi 2016:01

¹³⁸ <http://agenda2030delegationen.se/delegationen>

¹³⁹ <http://agenda2030delegationen.se/uppdraget/direktiv>

¹⁴⁰ Fi 2016:01

Samtidigt finns inget lagstadgat krav att alla kommuner, landsting och regioner i Sverige ska arbeta i linje med agendan och det råder fortfarande stor okunskap om hållbarhetsmålen och dess innebörd på lokal och regional nivå, samt bristande resurser för att förverkliga dem. Även för civilsamhällets del finns både ekonomiska och organisatoriska hinder för engagemang i agendan, där bristande långsiktighet och förutsägbarhet i den offentliga bidragsgivningen är ett särskilt framträdande problem. Delegationen föreslår att ett nytt kriterium för statliga bidrag införs, där de bidragssökande ska ange på vilket sätt deras användning av bidraget ska leda till hållbar utveckling. De föreslår även att det skapas regionala, sektorsöverskridande arenor för genomförandet av agendan som samordnas av den aktör som har det regionala utvecklingsansvaret.¹⁴¹

Norrbottnens civilsamhälle

I detta avsnitt presenteras resultaten om Norrbottens civilsamhälle, baserat på statistik, intervjuer, dialoger och litteraturstudier. Kunskaperna från det föregående avsnittet om civilsamhället nationellt och globalt används som ett ramverk för att förstå karaktären och betydelsen av Norrbottens civilsamhälle regionalt.

Förr och nu

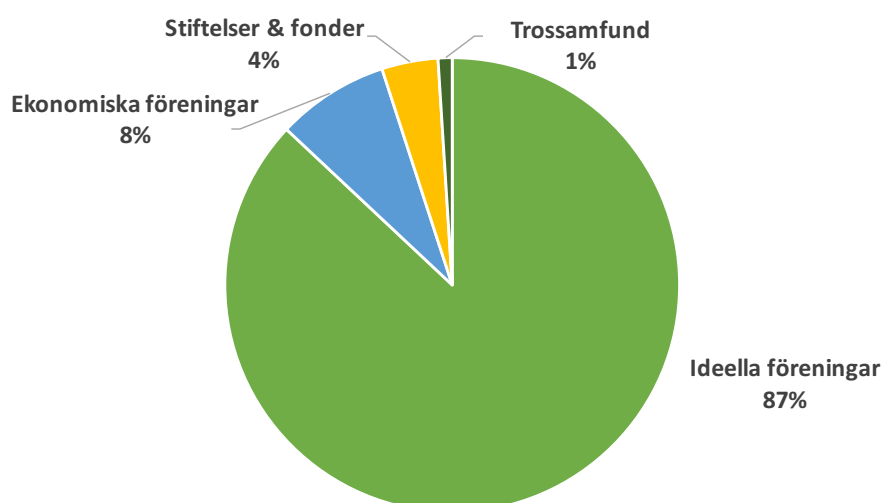
Enligt Norrbottens föreningsarkiv har regionen ”en rik föreningshistoria som sträcker sig över 200 år”.¹⁴² Bland de folkrörelser som enligt föregående avsnitt om tidigare kunskaper om civilsamhället växte sig starka i Sverige under 1900-talets början, framhålls särskilt nykterhetsrörelsen, väckelserörelsen, arbetarrörelsen och idrottsrörelsen i arkivet. Den allra första nykterhetsföreningen bildades enligt arkivets uppgifter redan 1834 vid Selets bruk och den första IOGT-logen initierades 1882/1883 i Piteå, vilket idag lever kvar i form av bland andra organisationen IOGT-NTO. I början av 1800-talet organiserade sig även väckelserörelsen genom ”nyläseriet” i Pitebygden, i protest mot kyrkans nya kyrkohandbok, katekes och psalmbok. Därefter initierades Laestadianismen 1845 i Karesuando, EFS på 1850-talet, den första baptistförsamlingen 1859 i Gammelstad, Missionsförbundets första församlingar på 1880-talet i Kalix, Boden och Luleå, Frälsningsarmén 1889 i Luleå, Metodistkyrkan 1898 i Malmberget, Mormonkyrkan och Jehovas Vittnen kring 1900 i Luleå, samt Pingströrelsen på 1910-talet i Luleåområdet. Arbetarrörelsen kom enligt föreningsarkivet relativt sent till Norrbotten, via rallare längs Malmbanan, där Malmbergets Arbetareförening grundades 1895 som senare anslöts till det socialdemokratiska partiet. En liberal arbetareförening hade funnits i Luleå sedan 1874 och 1897 bildades Luleå socialdemokratiska arbetarekommun. Bygget av fästningar i Boden gav 1901-1902 upphov till fackliga sammanslutningar av grovarbetare, metallarbetare, träarbetare m.fl. och sågverksarbetare längs kusten bildade fackliga avdelningar i Karlsborg och Båtskärsnäs 1902 och i Storfors och Munksund 1906-1907. Norrbottens föreningsarkiv ger även en bild av idrottsrörelsens framväxt, där fotboll, skidåkning och segling var först ut på 1880-talet, följt av friidrott, skridskoåkning, tyngdlyftning och fäktning omkring sekelskiftet 1900, samt bandy, simning, boxning, brottning, cykel,

¹⁴¹ Fi 2016:01

¹⁴² <http://norrbottnensmuseum.se/arkiv-samlingar/arkivcentrum/norrbottnens-foereningsarkiv/norrbottnens-foereningshistoria.aspx>

gymnastik, orientering, tennis m.m. omkring 1910-1920. Som en del i detta bildades Norrbottens Idrottsförbund 1908.

Enligt den statistik som SCB sammanställt till kartläggningen av Norrbottens civilsamhälle är 6 155 organisationer verksamma i regionen. Det motsvarar 3 procent av Sveriges totalt 238 000 organisationer, vilket är ungefär detsamma som regionens befolkningsandel i riket. Av dessa organisationer utgörs merparten av ideella föreningar (87 procent) och resterande av ekonomiska föreningar (8 procent), allmännyttiga stiftelser och fonder (4 procent), samt registrerade trossamfund (1 procent). Familjeägda stiftelser är undantagna, samt organisationer som drivs av stat, kommun eller landsting. Fördelningen mellan olika organisationsformer skiljer sig därmed åt mellan Norrbotten och Sverige, eftersom andelen ideella föreningar nationellt endast uppgår till 63 procent enligt avsnittet om tidigare kunskaper.

De flesta av Norrbottens organisationer har sitt säte i regionens största städer. En fjärdedel av organisationerna (1 558 stycken) är lokaliserade i Luleå, vilket är lägre än kommunens befolkningsandel i regionen som uppgår till knappt en tredjedel. 14 procent av organisationerna (838 stycken) är lokaliserade i Piteå, jämfört med 17 procent av regionens befolkning. 10 procent av organisationerna (588 stycken) är lokaliserade i Boden och 8 procent (527 stycken) i Kiruna, vilket är ungefär detsamma som befolkningsandelen. Detta innebär att andelen organisationer är något högre än andelen befolkning i många av regionens övriga kommuner. Den kommunala fördelningen mellan antalet organisationer uppdelat på olika organisationsformer presenteras i tabellen nedan.

	Ideella föreningar	Ekonomiska föreningar	Stiftelser	Registrerade trossamfund	Alla organisationer	Andel organisationer	Andel befolkning
Arjeplog	151	17	5	2	175	3%	1%
Arvidsjaur	273	17	5	2	297	5%	3%
Boden	525	41	18	4	588	10%	11%
Gällivare	380	29	6	4	419	7%	7%
Haparanda	227	16	11	3	257	4%	4%
Jokkmokk	194	19	9	1	223	4%	2%
Kalix	375	36	12	5	428	7%	6%
Kiruna	471	48	3	5	527	8%	9%
Luleå	1317	124	108	9	1558	25%	31%
Pajala	233	28	4	2	267	4%	2%
Piteå	737	59	38	4	838	14%	17%
Älvsbyn	201	13	6	2	222	4%	3%
Övertorneå	122	9	0	1	132	2%	1%
Övertorneå	202	13	7	2	224	4%	2%
Norrbotten	5408	469	232	46	6155	100% ¹⁴³	100% ¹⁴⁴

Bland Norrbottens ideella föreningar återfinns bland annat lokala idrottsföreningar såsom Jokkmokks skidklubb och Rånebygdens ridklubb, likväl som regionala idrottsförbund såsom Norrbottens Innebandyförbund och Norrbottens Parasportförbund. Där återfinns även humanitära organisationer, såsom Rädda Barnens och Röda Korsets lokal- och regionalföreningar. Även studieförbund och vissa folkhögskolor är exempel på ideella föreningar, såsom Medborgarskolan i Gällivare och Tornedalens folkhögskola. Fackföreningar och politiska partier omfattas också, som exempelvis Kommunal Norrbotten, SEKO Norra Norrland, Arvidsjaur socialdemokratiska arbetarekommun, Liberalernas lokalavdelning i Arjeplog och Miljöpartiet i Norrbotten. Många kulturföreningar ingår också, såsom Kiruna Amatörteaterförening, Luleå Kammarmusikförening och Sveriges Konstföreningar Norrbotten. Dessutom ingår flera samiska föreningar och politiska partier, såsom Arjeplogs sameförening, Vaisa sameförening, Samerådet, Samelistan och Samelandspartiet. Därutöver finns en mängd andra ideella föreningar på lokal och regional nivå i Norrbotten, som exempelvis Svenska Tornedalingars Riksförbund, Friluftsförbundet, Jägarförbundet, Hela Sverige ska leva, Somaliska föreningen, Kultur utan gränser och hembygdsföreningar.

Bland ekonomiska föreningar återfinns såväl traditionella konsumentkooperativ såsom OK Norrbotten och Coop Norrbotten, samt nyare kooperativ såsom Geektown, kommunikationsbyrå och arbetsintegrerande sociala företag såsom Café REKOMmenderas, Mutcho och Din Partner i Norrbotten. Enligt Sofisam och Coompanion Norrbotten finns det

¹⁴³ Observera att procentandelen för varje kommun avrundats till närmaste heltal, vilket gör att det totala antalet procent överstiger 100.

¹⁴⁴ Observera att procentandelen för varje kommun avrundats till närmaste heltal, vilket gör att det totala antalet procent överstiger 100.

för närvarande 14 arbetsintegrerande sociala företag i regionen, där Sömnadskollektivet är det allra senaste tillskottet.¹⁴⁵ Även Norrbottens bostadsrättsföreningar och många samebyar är organiserade som ekonomiska föreningar. Allmännyttiga stiftelser utgörs bland annat av Sameslöjdstiftelsen och Sunderby folkhögskola. I Norrbottens registrerade trossamfund omfattas Svenska kyrkans församlingar, stift och pastorat, katolska samfund och Frälsningsarmén. Det finns dock många trossamfund i Norrbotten som har organisationsformen ideella föreningar, som exempelvis pingstförsamlingar och missionsförsamlingar.

Vad gäller de verksamhetsområden som Norrbottens organisationer är aktiva inom finns olika statistiska indelningar att tillgå. En indelning visar att följande verksamhetsområden är vanligast förekommande:

- *Intressebevakning och religiös verksamhet (3 191 organisationer)*
Omfattar representation av särskilda gruppers intressen – antingen sina medlemmars eller andras – eller som främjar vissa idéer och verksamheter gentemot allmänheten, t.ex. religiösa, politiska, kulturella, utbildningsrelaterade eller fritidsrelaterade.¹⁴⁶
- *Sport-, fritids- och nöjesverksamhet (1 267 organisationer)*
Omfattar insatser inom sport, fritid och nöjen, med undantag för museer, teater, dans, musik, konserter, spel- och vadhållningsverksamhet.¹⁴⁷
- *Fastighetsverksamhet (288 organisationer)*
Omfattar förvaltning, uthyrning, service eller mäklning av egna eller hyrda fastigheter.¹⁴⁸
- *Konstnärlig och kulturell verksamhet, samt underhållning (189 organisationer)*
Omfattar produktion, marknadsföring och medverkan i föreställningar, evenemang eller utställningar, tillhandahållande av konstnärliga, kreativa och tekniska färdigheter för produktion av artistiska verk och föreställningar, samt drift av anläggningar.¹⁴⁹
- *Öppna sociala insatser (123 organisationer)*
Omfattar tillhandahållandet av sociala tjänster direkt till medborgare såsom äldre och funktionshindrade.¹⁵⁰
- *Utbildning (82 organisationer)*
Omfattar vuxenutbildning och utbildning på förskole-, grundskole-, gymnasial eller eftergymnasial nivå.¹⁵¹

¹⁴⁵ <http://sofisam.se/4.4caa4de5140ab6d423cb5f.html?county=Norrbottens+I%C3%A4n>,

<https://nord.companion.se/stodstruktur-for-arbetsintegrerande-sociala-foretag-i-norrbotten>

¹⁴⁶ www.sni2007.scb.se/snihierarki2007.asp?sniniva=2&snikod=94%20&test=20

¹⁴⁷ www.sni2007.scb.se/snihierarki2007.asp?sniniva=2&snikod=93%20&test=20

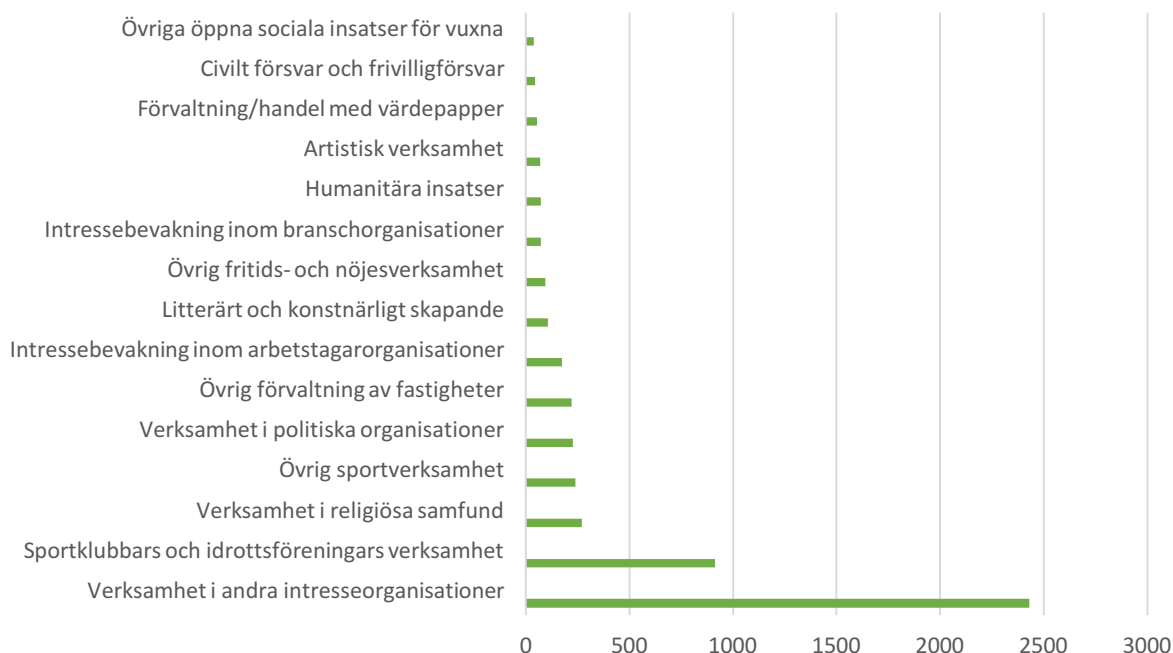
¹⁴⁸ www.sni2007.scb.se/snihierarki2007.asp?sniniva=A&snikod=L%20%20&test=20

¹⁴⁹ www.sni2007.scb.se/snihierarki2007.asp?sniniva=2&snikod=90%20&test=20

¹⁵⁰ www.sni2007.scb.se/snihierarki2007.asp?sniniva=2&snikod=88%20&test=20

¹⁵¹ www.sni2007.scb.se/snihierarki2007.asp?sniniva=2&snikoll=koll&snikod=85&sok=S%C3%B6k

En annan indelning visar att de flesta av Norrbottens organisationer bedriver det som i statistiken kallas för ”verksamhet i andra intresseorganisationer”, vilket omfattar insatser för att främja en allmän fråga genom opinionsbildning, politisk påverkan, penninginsamling m.m.¹⁵² Detta följs av verksamheter inom bland annat sport/idrott, religion, politik, fastigheter, intressebevakning och kultur, i enlighet med diagrammet nedan.

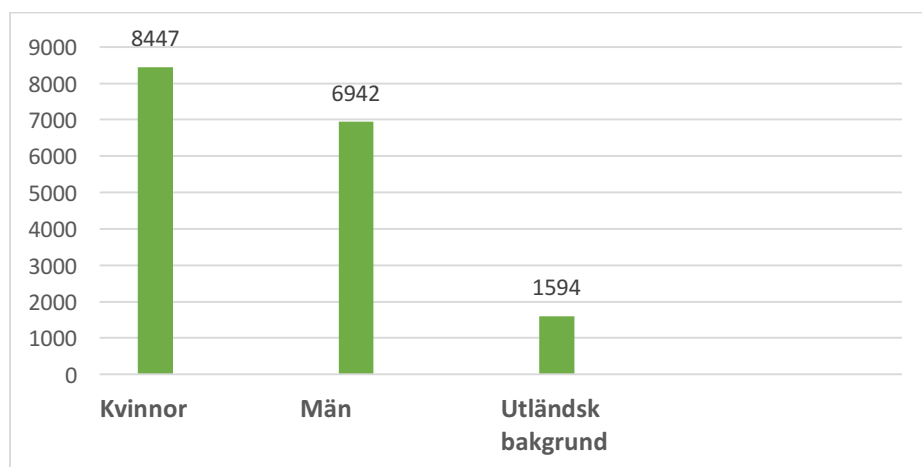
Utöver antalet organisationer kan omfattningen av olika verksamhetsområden inom Norrbottens civilsamhälle bedömas utifrån antalet anställda som arbetar inom dessa områden och storleken på den totala lönesumman inom varje område. Sett till antalet anställda arbetar de flesta med någon slags intressebevakning eller religiös verksamhet (43 procent). Näst vanligast är arbete inom utbildning (15 procent) och detaljhandel (15 procent). Detta följs av sport-, fritids- och nöjesverksamhet (12 procent). Detta skiljer sig från fördelningen i Sveriges samlade civilsamhälle, där antalet förvärvsarbetande är högst inom utbildning. Sett till lönesumman är den generellt högst i de organisationer som är verksamma inom detaljhandeln, följt av intressebevakning/religiös verksamhet och utbildning. I kommunerna Luleå, Piteå, Boden, Jokkmokk och Pajala är lönesumman däremot högst inom intressebevakning/religiös verksamhet, medan den i kommunerna Övertorneå, Haparanda och Älvsbyn är högst inom utbildning.

Av Norrbottens alla organisationer är en fjärdedel (1 458 stycken) arbetsgivare. Antalet anställda i dessa organisationer uppgår till 15 389 personer, inklusive fast anställda, visstidsanställda, timanställda m.fl. Antalet anställda varierar mellan olika organisationer och organisationsformer. De flesta av Norrbottens ideella föreningar har endast någon enstaka eller ingen anställd, vilket även gäller nationellt enligt avsnittet om tidigare kunskaper. Fler anställda finns däremot inom Norrbottens ideella friskolor, folkhögskolor, studieförbund, fackförbund, idrottsföreningar, teatrar och muséer, liksom inom större föreningar såsom

¹⁵² www.sni2007.scb.se/snihierarki2007.asp?sniniva=5&snikoll=koll&snikod=94990&sok=S%C3%B6k

Röda Korset och Rädda Barnen. Även vissa trossamfund, som exempelvis Svenska kyrkans stift och församlingar, har fler anställda. Många ekonomiska föreningar har också ett större antal anställda, som exempelvis Coop Norrbotten, OK Norrbotten, branschorganisationer inom besöksnäringen, samt kooperativa friskolor, lanthandlare och andra tjänsteföretag. Det arbetsintegrerande sociala företaget Bryggan i Piteå, som erbjuder café, mötesplats och tjänster inom bland annat hushållsnära tjänster, godstransporter, hunddagis och bygg/snickeri¹⁵³, har exempelvis hela 35 anställda och sysselsätter därutöver 23 personer med LSS-beslut om daglig sysselsättning¹⁵⁴ samt tre personer på praktik/arbetsträning via Arbetsförmedlingen.

Bland de anställda inom Norrbottens hela civilsamhälle är 55 procent kvinnor och 45 procent män, vilket är något jämnare än i Sveriges samlade civilsamhälle där fördelningen är 60 respektive 40 procent enligt avsnittet om tidigare kunskaper. Könsfördelningen varierar mellan olika organisationer och verksamhetsområden. Den är mest ojämn inom skogsbruk (83 procent män), livsmedelsproduktion (80 procent män), detaljhandeln (70 procent kvinnor), sociala insatser (67 procent kvinnor) och utbildning (62 procent kvinnor). 10 procent av de anställda i Norrbottens civilsamhälle har utländsk bakgrund, det vill säga att de är födda utomlands eller att båda föräldrarna är utlandsfödda. Detta kan jämföras med 13 procent i Norrbottens hela befolkning och 23 procent i Sveriges. Bland de anställda med utländsk bakgrund är nästan 60 procent kvinnor och 40 procent män, vilket innebär att andelen kvinnor är något högre i denna grupp än bland civilsamhällets anställda generellt.

Organisationerna i Norrbottens civilsamhälle har tillsammans intäkter omfattande 6,6 miljarder kronor. Merparten av dessa intäkter kan härröras till ekonomiska föreningar (65 procent) och resterande till ideella föreningar (20 procent), registrerade trossamfund (8 procent) och allmännyttiga stiftelser (7 procent). Från vilka källor dessa intäkter kommer saknas det dock uppgifter om i den statistik som är tillgänglig på regional nivå. Såsom beskrevs i avsnittet om tidigare kunskaper är offentliga bidrag (t.ex. till verksamhetsbidrag, projektbidrag eller lönebidrag¹⁵⁵) och ersättningar (t.ex. för utförande av välfärdstjänster) den största enskilda inkomstkällan för Sveriges organisationer generellt, följt av medlemsavgifter,

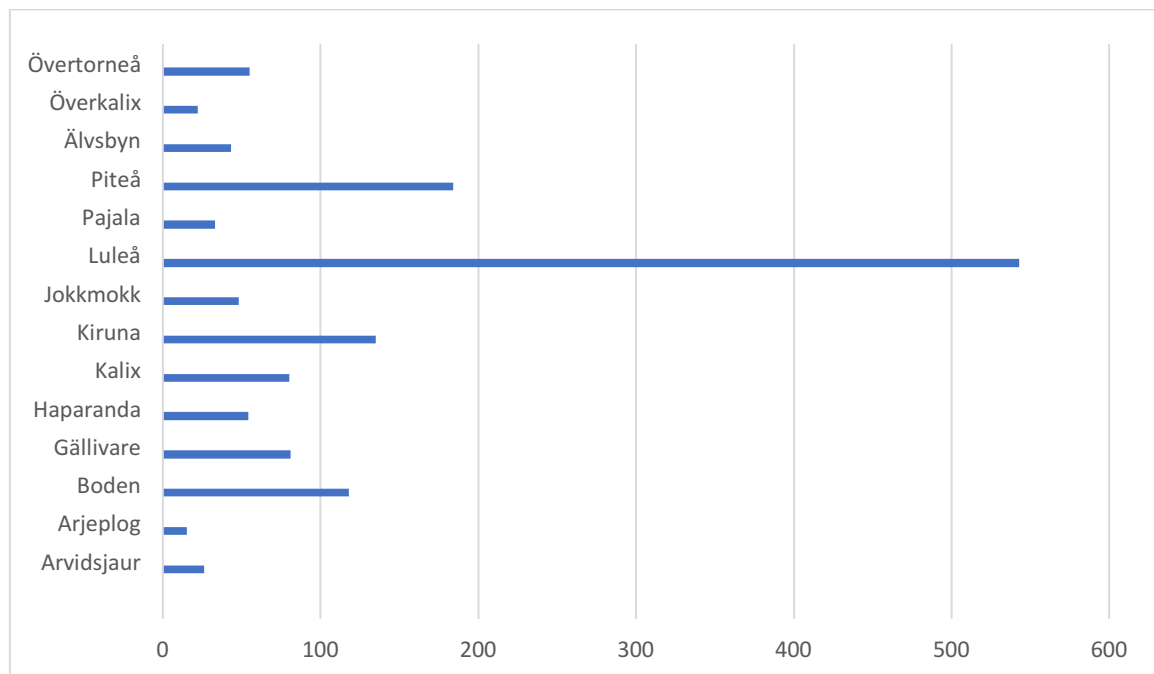
¹⁵³ www.bryggan.org

¹⁵⁴ www.socialstyrelsen.se/fragorochsvar/dagligverksamhetenligt910lss#anchor_0

¹⁵⁵ www.arbetsformedlingen.se/For-arbetsgivare/Anstall-med-stod/Vara-anstallningsstod/Lonebidrag.html

privata gåvor och finansiella intäkter. Vad gäller ersättningar för uppdrag inom den offentliga sektorn fanns det 2016 enligt SCBs Utförarregister endast en civilsamhällelig utförare av landstingskommunala uppdrag i Norrbotten vars årliga ersättning översteg 250 000 kronor. Det var en stiftelse inom specialiserad somatisk vård. Samma år fanns det 119 civilsamhälleliga utförare av kommunala uppdrag i Norrbotten vars årliga ersättning översteg 100 000 kronor. Av dessa var 54 stycken ekonomiska föreningar och 43 stycken ideella föreningar. Eftersom samma organisation kan vara utförare i flera kommuner och i flera verksamhetsområden är dock det exakta antalet enskilda organisationer oklart. De flesta av dessa organisationer utförde uppdrag inom förskola, grundskola, gymnasium eller fritidshem. Näst vanligast var uppdrag inom individ- och familjeomsorg (t.ex. vård av missbrukare, barn- och ungdomsvård, samt familjerätt och familjerådgivning).

Norrbottens organisationer står tillsammans för en total lönesumma på 1,4 miljarder kronor. Detta fördelas mellan Norrbottens 14 kommuner enligt diagrammet nedan (i miljoner kronor).

Som konstaterades tidigare i rapporten är den tillgängliga statistiken om civilsamhället begränsad, både nationellt för hela Sverige och än mer regionalt för exempelvis Norrbotten, med ytterligare begränsningar kommunalt för exempelvis Norrbottens 14 kommuner. Inte heller Norrbottens Kommuner, det vill säga den intresseorganisation som företräder regionens alla kommuner¹⁵⁶, har sammanställt någon sådan statistik. Många kommuner har upprättat föreningsregister där ideella föreningar som är verksamma i kommunen listas, vilket i vissa fall är allmänt tillgängliga på webben.¹⁵⁷ Det anges dock sällan hur aktuella uppgifterna är, varifrån de hämtats eller hur kompletta de är. Sveriges länsstyrelser har upprättat en gemensam databas med de stiftelser som är verksamma i varje län, som omfattar både allmännyttiga och näringsdrivande stiftelser samt storleken på dessas ekonomiska

¹⁵⁶ www.norrbottenskommuner.se

¹⁵⁷ T.ex. <https://interbook.kommun.kiruna.se> eller www.boden.se/bodens-kommun/tillvaxtforvaltningenkulturochfritidforeningaribodenforeningsregisteriboden

tillgångar.¹⁵⁸ I SCBs Utförarregister finns, såsom tidigare nämnts, uppgifter om civilsamhälleliga utförare av kommunal och landstingskommunal verksamhet vars ersättning överstiger 100 000 respektive 250 000 kronor per år.¹⁵⁹ Dessa register och databaser bidrar sammantaget enbart med fläckvisa uppgifter om civilsamhällets komplexa omfattning och karaktär. Den begränsade tillgången till statistik för civilsamhället beror delvis på att det inte finns någon enhetlig, samlad källa för sådana uppgifter, vilket medför att den information som finns kan vara svår att identifiera och sammanföra. Begränsningen beror även på att de statistiska indelningar som etablerats sällan utformats utifrån civilsamhälleliga verksamheter. Svensk näringsgrensindelning (SNI) som utgör den huvudsakliga kategoriseringen av olika verksamheter i statistiken är exempelvis utformad just för "näringsgrenar" och beskrivs på SCBs webbplats som en standard för "företag" och "branscher", även om den i praktiken används för att kategorisera verksamheter inom alla samhällssektorer.¹⁶⁰ Många av uppgifterna i ovanstående sammanställning är dessutom hämtade från det som kallas för SCBs "företagsregister", som samlar uppgifter från bland andra uppgifter från Bolagsverket och Skatteverket.¹⁶¹ Vid kartläggningens dialoger med olika organisationer inom Norrbottens civilsamhälle har det uttryckts ett missnöje med att de statistiska indelningarna inte fullt ut speglar de verksamheter som dessa anser sig bedriva. Indelningarna stämmer inte heller överens med de huvudsakliga teman som identifierades som mest relevanta i avsnittet om tidigare kunskaper och erfarenheter (t.ex. demokrati, lokal/global utveckling och hållbar utveckling).

Praktiska exempel

Här presenteras några exempel på regionala organisationer i Norrbottens civilsamhälle med olika inriktning och omfattning. Beskrivningarna tar avstamp i de intervjuer som genomförts och i information från organisationernas webbplatser. Syftet är inte att ge en heltäckande bild av varje organisation och dess verksamheter, utan beskrivningarna ska ses som illustrerande nedslag. Exemplet är sorterade i bokstavsordning utifrån organisationsnamn.

Coompanion Norrbotten bildades 1989 i syfte att öka kunskapen om kooperativt företagande och stötta starten av nya kooperativ. De är organiserade som en ekonomisk förening och ingår i den nationella paraplyorganisationen Coompanion Sverige. Coompanion Norrbotten har cirka 30 medlemsorganisationer inom alla samhällssektorer, som omfattar både nya och etablerade kooperativ, studieförbund, politiska partier, företagsfrämjare, landsbygdsutvecklare, kommuner m.fl. De bedriver rådgivningsverksamhet, genomför utbildningsinsatser och stöttar innovativa lösningar t.ex. inom egenanställning, lokal service och solcellsparkar. Coompanion Norrbotten leder och medverkar i en rad utvecklingsprojekt, som exempelvis *Helikopter* för kompetens- och organisationsutveckling i kooperativa företag, *Socialt affärsperspektiv Norrbotten* för affärsutveckling inom arbetsintegrerande sociala företag, *IntegreraMera 2.0* för att identifiera och stötta sociala entreprenörer bland nyanlända på asylboenden i regionen, samt *Social Empowerment in Rural Areas (SEMPRE)* för nytänkande servicelösningar i glesbygd. Behoven i samhället bedöms vara omfattande vad

¹⁵⁸ <http://web05.lansstyrelsen.se/stift/StiftWeb/SSearch.aspx>

¹⁵⁹ www.h6.scb.se/utforarregistret

¹⁶⁰ www.sni2007.scb.se

¹⁶¹ www.scb.se/sv/Vara-tjanster/Foretagsregistret

gäller Coompanions bidrag till integration, servicelösningar och demokratiska företagsformer, med avstamp i den kooperativa grundidén och med sikte på en hållbar samhällsutveckling. Samtidigt framhålls likviditeten som en ständig utmaning, utifrån det omfattande beroendet av externa projektmedel, vilket begränsar möjligheterna att utveckla verksamheterna på ett långsiktigt sätt. De samverkar i stor utsträckning med olika kooperativ, offentliga aktörer och andra organisationer i länet, som de känner en stor uppskattning från.

Handikappföreningarnas Samarbetsorgan i Norrbottens län (HSO Norrbotten) bildades 1972 för att bevaka funktionsnedsatta människors intressen i samhället. De är organiserade som en ideell förening och utgör paraplyorganisation för cirka 40 regionala organisationer, såsom Astma- och allergiföreningen, Bröstcancerföreningen, Diabetesföreningen, Hörselskadades förening och Reumatikerföreningen. HSO Norrbotten har ett flertal lokalföreningar på olika platser i regionen, som är organisatoriskt fristående. De ingår i den nationella organisationen Handikappförbunden, som just genomgår ett namnbyte till Funktionsrätt Sverige, som samlar de flesta rikstäckande funktionshindersorganisationerna i Sverige. På alla dessa nivåer arbetar HSO för att säkerställa att människor med funktionsnedsättning har tillgång till samma ekonomiska, sociala och kulturella standard, bemötande och tillgänglighet som andra grupper i samhället. Insatserna tar avstamp i FN:s konvention om de mänskliga rättigheterna, som anger vilka åtgärder som behövs för att alla människors ekonomiska, sociala, kulturella, medborgerliga och politiska rättigheter ska tillgodoses. HSO Norrbotten ser sig som en kunskapsbank med omfattande kunskaper och erfarenheter om vad det innebär att leva med funktionsnedsättning och hur funktionsnedsatta människor bidrar till samhället, vilket myndigheter och andra samhällsaktörer skulle kunna tillvarata ytterligare. En stor del av organisationens insatser handlar om påverkansarbete gentemot tjänstemän och politiker, bland annat för utbyggnad av vård, habilitering och rehabilitering för funktionsnedsatta människor. De arrangerar även utbildningar och konferenser för upplysning och utbildning om funktionsnedsatta människors samhälls- och livsvillkor. Ekonomin är en ständig utmaning och finansieringen kommer huvudsakligen från medlemsavgifter och Region Norrbotten. Kansliet omfattar endast en halvtidstjänst och det är svårt att mobilisera ideell arbetskraft, vilket medför en låg kapacitet att genomföra aktiviteter. De samverkar både med civilsamhälleliga och offentliga organisationer, såsom region och kommuner.

Hela Sverige ska leva Norrbotten bildades 1990 för lokalt utvecklingsarbete och intressebevakning kring landsbygden. De är organiserade som en ideell förening och organiserar cirka 460 lokala utvecklingsgrupper i hela regionen. Hela Sverige ska leva Norrbotten ingår i den nationella ideella föreningen Hela Sverige ska leva, som bildades 1985. I Norrbotten har verksamheten handlat mycket om lokal service, handel, skola och integration. Detta omfattar bland annat drivmedelsförsörjning, lanthandel och boende. De upplever en medvind i och med att landsbygdsutveckling allt mer uppmärksammas på den politiska agendan i Sverige och Europa, trots den utbredda diskussionen om att landsbygden är på väg att dö. Det uppfattas vara en demokratifråga att kunna leva överallt och ha tillgång till service i alla delar av landet. Landsbygden utpekas som en arena för att utveckla och testa lösningar för hållbar utveckling, där organisationen medverkar i omställningsrörelsen genom att utveckla former för hållbar odling, hållbara energilösningar, lokal försörjning m.m. Deras verksamheter är till stor del finansierade genom projektmedel från bland annat Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling (Landsbygdsfonden), utifrån Sveriges nationella

landsbygdsprogram. De har även medel inom programmet Lokalt ledd utveckling (Leader), med koppling till EUs fyra regionalfonder: Landsbygdsfonden, Havs- och fiskeri fonden, Regionalfonden och Socialfonden. De erhåller även ett mindre bidrag från riksorganisationen. De anser sig vara i behov av en större grundfinansiering för att vara mindre beroende av tidsbegränsade projektmedel. De framhåller att det ideella arbetet har sina gränser och att resurser skulle kunna säkras genom offentliga upphandlingar och uppdrag från större organisationer som ser landsbygden som en resurs. De anser sig ha ett väl uppbyggt samarbete med Länsstyrelsen i Norrbotten, Sveriges Hembygdsförbund, Folkets Hus och Parker, idrottsrörelsen m.fl. Ökad samverkan med ytterligare civilsamhällesorganisationer, t.ex. studieförbund, efterfrågas dock, där SEÖN anses kunna spela en viktig roll.

Norrbottens Idrottsförbund bildades redan 1908 för att stödja, företräda och leda den norrbottniska idrotten. De är organiserade som en ideell förening och ingår i det nationella Riksidrottsförbundet. Ambitionen är att Norrbottens Idrottsförbund ska vara en samlade kraft för länets idrott genom att stödja föreningar och förbund i deras idrottsliga och administrativa verksamheter. Deras medlemmar utgörs således av distriktsförbunden till de 71 specialidrottsförbund som är anslutna till Riksidrottsförbundet, som t.ex. Norrbottens Badmintonförbund, Norrbottens Fotbollförbund, Norrbottens Friidrottsförbund, Norrbottens Parasportförbund och Norrbottens Skidförbund. Norrbottens Idrottsförbund är aktiva i alla Norrbottens 14 kommuner, med huvudkansli i Luleå som de delar med SISU Idrottsutbildarna som är idrottens eget studieförbund. De har ett tydligt rättighets- och värdegrundsperspektiv i sina verksamheter, att det ska finnas möjlighet för alla människor att utöva alla sorters idrotter. Några av de frågor som de särskilt fokuserat är anläggningsstöd, folkhälsa, jämlik hälsa, antidoping, jämställdhet och integration. Norrbottens Idrottsförbund har lagt ned mycket kraft på att utveckla former för den moderna föreningen för att kunna följa med i samhällsutvecklingen, genom digitalisering, medbestämmande m.m. De har även utvecklat nya former för träning och tävling, särskilt i glesbygden som en del i den mer omfattande utmaningen att säkra samma tillgång till idrott i alla delar av landet. Även om Norrbottens Idrottsförbund är en stor organisation anser de sig ha potential att nå ännu fler idrottsföreningar, men att det saknas tillräckligt med resurser till detta. De erhåller ett fast bidrag från staten via Riksidrottsförbundet samt ett årligt stöd från Region Norrbotten. De har även ibland projektmedel från bland annat EU och MUCF, men det uppfattas finnas viss projekttrötthet och att det är svårt att bygga upp en långsiktigt hållbar verksamhet baserat på kortsiktig projektfinsiering. I föreningsledet bygger verksamheterna till stor del på ideellt arbete. De ser det som en framgångsfaktor att samverka med andra organisationer i samhället för att kunna nyttja varandras kompetenser, exempelvis inom ramen för SEÖN men även direkt med kommuner, region och länsstyrelse.

Riksförbundet för homosexuella, bisexuella, transpersoners och queeras rättigheter i Luleå och norra Norrbottens län (RFSL Luleå och norra Norrbottens län) bildades 2011 för att säkerställa mänskliga rättigheter för homosexuella, bisexuella, queera och transpersoner (hbtq-personer). De är organiserade som en ideell förening och ingår i sin tur i den rikstäckande ideella föreningen RFSL, som bildades 1950. Medlemskap tecknas av enskilda personer i den nationella organisationen, som samtidigt får välja vilken lokalavdelning de vill tillhöra. Totalt har organisationen 7 000 medlemmar i hela Sverige. RFSL Luleå och norra Norrbottens län ser sig som en arena för dialog, samtal och rådgivning, där de både utgör

opinionsbildare och mötesplats. De erbjuder bland annat utbildningar, skolinformation, medlemsaktiviteter och stödsamtal. Tidigare har även hbtq-certifieringar genomförts av olika verksamheter i Norrbotten, vilket numera utförs och kvalitetssäkras av RFSL nationellt. RFSL Luleå och norra Norrbottens län står även bakom den årliga Pride-festivalen i Luleå, Boden Queer Filmfestival och den återkommande regionala konferensen Regnbågsdagen som hittills genomförts i Luleå, Boden och Överkalix. Målet med verksamheten är att Norrbotten ska vara en region där människor vill leva oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck. De upplever att deras insatser har gett tydliga resultat för samhällsutvecklingen, särskilt i Luleå, samtidigt som de upplever att de ständigt behöver argumentera för att verksamheten behövs eftersom hbtq-personers livs- och samhällsvillkor till viss del bagatelliseras. Uthållighet i arbetet framhålls som nödvändigt för att uppnå resultat. Verksamheten tampas med ekonomiska utmaningar eftersom de till stor del är beroende av offentliga bidrag, utöver medlemsavgifter. De har samarbetsavtal med kommuner för genomförandet av Pride-festivalen, filmfestivalen och Regnbågsdagen. Till stor del bygger dock verksamheterna på ideellt arbete, vilket inte är tillräckligt, utan kräver andra resurser och samarbete med andra aktörer i den idéburna, offentliga och privata sektorn.

Svenska Tornedalingars Riksförbund (STR-T) bildades 1981 för att bevaka tornedalingarnas språkliga, kulturella och samhälleliga intressen, oavsett var de lever och verkar, utifrån att tornedalingar utgör en av fem erkända nationella minoriteter i Sverige som ska skyddas och stärkas. STR-T är ett riksorgan för svenska tornedalingar och är organiserade som en ideell förening med cirka 5 000 medlemmar i hela Sverige, Finland och Norge. Lokalavdelningar finns dels regionalt i Gällivare, Kalix, Pajala och Övertorneå, dels på andra platser i landet såsom Umeå, Uppsala och Stockholm. Met Nuoret, tornedalingarnas ungdomsförbund, grundades 2014 och verkar nationellt. STR-T bidrar till att hålla tornedalingarnas språk – meänkieli – levande, som en naturlig del i det svenska kulturarvet. Som ett av fem nationella minoritetsspråk finns ett förstärkt skydd och lagstadgad rätt att kunna använda meänkieli i kontakten med svenska myndigheter i de kommuner som är förvaltningsområde för språket. Meänkieli talas främst i sex kommuner i norra Sverige, som dels omfattar de egentliga tornedalskommunerna Haparanda, Övertorneå och Pajala, dels Kiruna, Gällivare och Kalix. STR-T utgör bollplank och samrådspart i minoritetsfrågor för myndigheter, public service och andra organisationer. Samråd med myndigheter är lagstadgat genom lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk, som gäller i hela Sverige. STR-T bedriver även påverkansinsatser gentemot staten och synliggör övergrepp mot tornedalingar i syfte att nå upprättelse och försoning. På sikt eftersträvar de etablering av ett språkcenter i meänkieli och en kulturinstitution, samt verkar för mer utbildningsmaterial. Ett flertal projekt har genomförts, som bland annat omfattat synliggörande av den tornedalska delen av det svenska kulturarvet, en modell för lokala samråd för de nationella minoriteterna, ett forum för minoritetskvinnor, och mentorskap för tjejer med koppling till Tornedalen eller meänkieli. De har ett stort behov av externa medel till sina verksamheter, samtidigt som de vill hålla staten på armlängds avstånd utifrån erfarenheter av negativ maktutövning. De erhåller ett statsstöd och finansieras i övrigt sina verksamheter genom offentliga projektmedel (från Myndigheten för Ungdoms- och civilsamhällesfrågor, Folkhälsomyndigheten, Statens kulturråd, Regeringskansliet m.fl.), uppdrag åt bland andra Svenska kyrkan, Regeringskansliet och Forum för levande historia, samt medlemsavgifter. STR-T samverkar bland annat med andra nationella minoriteter, såsom samer och sverigefinnar. Samverkan med akademien anses

däremot ha sina utmaningar utifrån att de vill upprätthålla sin autonomi gentemot stora, etablerade institutioner.

Civilsamhällets erfarenheter

I detta avsnitt återges och analyseras civilsamhällets erfarenheter utifrån de tre aspekter som framstått som särskilt betydelsefulla i kartläggningens material: roller och betydelse, variation och förändring, samt utmaningar.

Roller och betydelse

I kartläggningens intervjuer och dialoger återkommer en retorisk fråga som tycks fånga essensen i det norrbottenska civilsamhällets betydelse: "Vad skulle hända om civilsamhället (eller vår organisation) inte fanns?". Det handlar dels om vad som skulle hända med den generella samhällsutvecklingen om inte civilsamhällets organisationer stod upp för demokratiska värden, dels om vad som skulle hända med den specifika grupp eller fråga som en viss organisation företräder. Generellt uppfattas civilsamhället ge ett stort bidrag till samhället, trots sina ofta begränsade resurser. Civilsamhällets organisationer anses bidra till avsevärt minskade samhällskostnader genom ökad inkludering i samhällslivet och arbetslivet. Genom sitt tydliga ställningstagande för människovärdet anses organisationslivet dessutom vara avgörande för ett demokratiskt och hållbart samhälle. Norrbottens Bildningsförbund betonar folkbildningens klassiska uppgift att bidra till demokrati, jämlika utbildningsvillkor och stärkt kulturliv, samt på senare år även ökad mångfald. Norrbottens Idrottsförbund eftersträvar ett rättighets- och värdegrundsperspektiv i alla sina verksamheter, med särskilt fokus på jämlik hälsa, jämställdhet och integration. Coompanion Norrbotten menar att de bidrar till integration, demokratiska företagsformer och hållbara servicelösningar på landsbygden utifrån den kooperativa grundidén. Inom Svenska kyrkan uppger Luleå stift att de vårdar människovärdesperspektivet och skapelsens unika värden i samhället. På dessa sätt är Norrbottens civilsamhälle "idéburet", i bemärkelsen att det tar avstamp i ideologier, livsåskådningar eller visioner såsom beskrevs i avsnittet om tidigare kunskaper. De utgör därigenom en arena för människors behov av att uttrycka sina värderingar i ord och handling, vilket i avsnittet om tidigare kunskaper är centralt för en fungerande demokrati.

I avsnittet om tidigare kunskaper konstaterades även att många civilsamhälleliga organisationer har en dubbel roll som röstbärare och tjänsteleverantör. I Norrbotten är den förstnämnda rollen mest utbredd bland de organisationer som involverats i kartläggningen, även om många samtidigt betecknar sig som tjänsteleverantörer i viss utsträckning. Norrbottens arbetsintegrerande sociala företag är kanske de som tydligast kombinerar rollen som röstbärare och tjänsteleverantör. Detta genom att sälja varor och tjänster i syfte att skapa ekonomiskt överskott, samtidigt som de ger utsatta grupper av människor en plats på arbetsmarknaden. Därigenom bidrar de även till att minska samhällets kostnader för ohälsa och arbetslöshet bland dessa grupper. Som röstbärare företräder Norrbottens organisationer människor och intressen som behöver gemensam organisering för att kunna göra sina röster hörda och driva gemensamma krav gentemot olika makthavare. Rädda Barnen i Norrbotten och Svenska samernas riksförbund ser sig i första hand som röstbärare, där den förstnämnda organisationen bevakar barns rättigheter och den sistnämnda renskötselsens och

sameföreningarnas intressen. PRO Norrbotten bevakar på motsvarande sätt pensionärernas intressen och HSO Norrbotten företräder människor med funktionsnedsättning. Dessa exempel avspeglar den betydelse som röstbärrrollen enligt avsnittet om tidigare kunskaper har, särskilt för underprivilegierade och marginaliserade grupper i samhället. SEÖN har ambitionen att företräda civilsamhällets gemensamma intressen. Norrbottens Bildningsförbund ser sig som röstbärrare för folkbildningen, Hela Sverige ska Leva Norrbotten som röstbärrare för landsbygdsfrågor och IOGT-NTO Norrbotten för alkohol- och drogpolitiska frågor.

Röstbärrrollen innebär omfattande påverkansarbete, ofta gentemot allmänheten och politiker/tjänstemän. HSO Norrbotten försöker exempelvis påverka politiker/tjänstemän vad gäller utbyggnad av vård, habilitering och rehabilitering för funktionsnedsatta människor. IOGT-NTO Norrbotten är remissinstans i olika utvecklingsprocesser och deltar i olika offentliga debatter. PRO Norrbotten skriver insändare och arrangerar offentliga diskussioner med politiker. De har även organiserat pensionärsråd på lokal och regional nivå för att kunna vara med i den politiska dialogen. Flera av organisationerna framhåller att det mesta av påverkansarbetet sker på regional nivå, medan lokalföreningarna är mer fokuserade på medlemsaktiviteter. En utmaning som bland annat RFSL Luleå och norra Norrbottens län upplevt är att de behöver avväga sina opinionsbildande insatser för hbtq-personers rättigheter gentemot enskilda individers integritet och säkerhet.

Som tjänsteleverantör utför Norrbottens organisationer tjänster till olika organisationer och grupper i samhället. Det kan dels vara tjänster riktade till organisationens egna medlemmar, dels tjänster till andra målgrupper i samhället. I vissa fall utförs tjänsterna på uppdrag åt andra organisationer, ofta kommuner, region eller statliga myndigheter genom offentlig upphandling. Svenska Tornedalingars Riksförbund utför exempelvis uppdrag åt Svenska kyrkan, Regeringskansliet och Forum för levande historia. PRO Norrbotten fokuserar på att utföra tjänster till sina medlemmar i form av sociala och bildande aktiviteter, såsom studiecirklar, föreläsningar och friskvård. Norrbottens Bildningsförbund uppger sig vara leverantör av tjänster inom social ekonomi och till utsatta grupper i samhället såsom flyktingar. Region Norrbotten driver i samarbete med Coompanion Norrbotten och Sociala arbetskooperativ i länet (SAL) projektet *Socialt affärsperspektiv Norrbotten* i syfte att bygga upp en långsiktig stödstruktur för länets arbetsintegrerande sociala företag, vilket bland annat ska underlätta dessa företags utförande av tjänster åt offentliga, privata och idéburna aktörer i samhället.¹⁶² Arbetsintegrerade sociala företag anses ha en särskilt god förmåga att möta den växande viljan bland dessa aktörer att tillämpa social hänsyn¹⁶³ som ett kriterium vid upphandling och andra inköp av varor och tjänster.

Flera av Norrbottens organisationer upplever det som nödvändigt att bli mer tjänsteorienterade i sina verksamheter. Coompanion Norrbotten uppger sig exempelvis i ökande utsträckning behöva vara inriktade på att leverera tjänster och aktiviteter som är önskvärda i samhället för att uppfattas som relevanta för andra aktörer. Rädda Barnen i Norrbotten befinner sig ett omställningsarbete för att kunna jobba mer med praktiska förändringsinsatser och utveckling av långsiktigt hållbara lösningar. Hela Sverige ska leva

¹⁶² www.norrbotten.se/sv/Utveckling-och-tillvaxt/Regional-utveckling-och-framtid/Ratt-kompetens-i-lanet/Arbetsintegrerande-sociala-foretag

¹⁶³ Enligt Upphandlingsmyndigheten kan sociala hänsyn vid upphandling omfatta säkerställande av goda arbetsvillkor, ökad sysselsättning, social integration, tillgänglighet m.m., se www.upphandlingsmyndigheten.se/hallbarhet/socialt-ansvarsfull-upphandling

Norrbotten anser sig fylla en viktig roll för landsbygdsutveckling genom att underlätta lokalt utvecklingsarbete. Sputniks erfarenheter är att omvärldens förväntan på organisationen att vara en tjänsteleverantör kan utgöra en viss press som tränger undan deras egentliga funktion som mötesplats för rysktalande människor. Även RFSL Luleå och norra Norrbottens län, Somaliska föreningen och PRO Norrbotten anser sig fylla en viktig funktion som mötesplats för de grupper av människor som de är till för. Dessa mötesplatser kan utifrån avsnittet om tidigare kunskaper ses som skärningspunkter mellan den röstbärande och tjänsteutförande rollen, där olika gruppers identiteter och sammanhållning stärks på ett sätt som ökar kraften bakom deras krav, samtidigt som de fyller dessa gruppers behov av livsutrymme för olika livsstilar och livsprojekt.

Variation och förändring

Beskrivningen av det norrbottniska civilsamhällets roller och betydelse ovan visar att många organisationer delar ambitionen att skapa allmännytta och medlemsnytta som röstbärare och tjänsteleverantörer. Samtidigt är civilsamhället variationsrikt med en mångfald av organisationsformer, syften och arbetsätt, såsom konstaterades i avsnittet om tidigare kunskaper. Vissa av Norrbottens organisationer har många medlemmar, anställd personal, nationellt verksamhetsstöd och en lång historia, som exempelvis Norrbottens Idrottsförbund, Rädda Barnen i Norrbotten och Luleå stift inom Svenska kyrkan. Andra är mindre och kanske nyetablerade, utan samma ekonomiska och personalmässiga resurser eller historiska och samhälleliga förankring, såsom Sputnik, Somaliska föreningen och SEÖN. Flera befinner sig någonstans däremellan vad gäller storlek och förankring, som exempelvis RFSL Luleå och norra Norrbottens län, Hela Sverige ska leva Norrbotten och Coompanion Norrbotten. Många har endast någon enstaka anställd på det regionala eller lokala kansliet, ofta på deltid. Storleken anses påverka organisationernas möjligheter att genomföra aktiviteter, medverka i samhällets utvecklingsprocesser och verka i alla delar av länet. SEÖN uppger exempelvis att deras styrelse skulle kunna arbeta mer strategiskt om de hade någon anställd för att sköta den praktiska verksamheten. Möjligheterna påverkas även av organisationernas varierande legitimitet i samhället, där särskilt invandrarföreningar kan mötas av misstro och vissa muslimska organisationer upplever sig ha svårare att hitta lokaler för sina verksamheter än andra.

Inom den civilsamhälleliga organisationsformen ekonomiska föreningar finns stor organisatorisk variation, där den gemensamma nämnaren är att de bedriver ekonomiska verksamheter som medlemmarna deltar i och drar nytta av.¹⁶⁴ I denna kategori ingår bland annat traditionella kooperativ (t.ex. konsumentföreningar såsom OK och Coop), nykooperativa rörelser (t.ex. personal- eller brukarkooperativ), bostadsrättsföreningar och arbetsintegrerande sociala företag (t.ex. Bevara Digitalt, FourM, Entrévärd). I Norrbotten samlas flera av de sistnämnda inom organisationen Sociala Arbetskooperativ i Länet (SAL).¹⁶⁵ Dessutom fyller Coompanion Norrbotten och Sunderby folkhögskola en central roll för att stötta bildningen och vidareutvecklingen av kooperativ. Både SAL och Coompanion är också själva organiserade som ekonomiska föreningar.

Flera av Norrbottens organisationer konstaterar att deras verksamheter ständigt behöver vidareutvecklas utifrån samhällets förändringar och nya behov bland medlemmar och andra

¹⁶⁴ www.bolagsverket.se/fo/foreningsformer/ekonomisk/vad-1.1700

¹⁶⁵ <http://sofisam.se/hitta-sociala-foretag/publik-foretagslista/2014-05-13-sociala-arbetskooperativ-i-lanet.html>

målgrupper. Inom Svenska kyrkan beskriver Luleå stift exempelvis hur mottagandet av flyktingar de senaste åren krävt en snabb förnyelse av deras insatser. Rädda Barnen i Norrbotten konstaterar att även de ständigt behöver uppdatera sina verksamheter, men att de som en stor organisation kan vara tungrodda. Som exempel nämns just mottagandet av flyktingar där mindre organisationer kunde rycka in och agera, men där de själva hade svårt att agera lika snabbt. Flera av de norrbottniska organisationerna har utvecklat nyskapande lösningar på organisatoriska och samhälleliga utmaningar, likt de idéburna innovationsprocesser som beskrevs i avsnittet om tidigare kunskaper. Exempelvis har Hela Sverige ska leva Norrbotten bidragit till utvecklingen av lokala servicepunkter för bibehållen offentlig, kommersiell och ideell service på landsbygden. De har även utvecklat en ny, gräsrotsdriven process för framtagandet av lokala utvecklingsplaner för en attraktiv, levande och växande lands- och glesbygd. På liknande sätt har Coompanion Norrbotten bidragit till utvecklingen av nya rådgivningsmetoder som är skraddarsydd för kooperativt företagande. Både Coompanion och Sunderby folkhögskola har bidragit till etableringen av ett flertal nyskapande sociala företag som är verksamma i Norrbotten.¹⁶⁶ Ett exempel är egenställningsföretaget Convoy som etablerats gemensamt av Coompanion, Hela Sverige ska leva, Hushållningssällskapet och Företagarna i regionerna Norrbotten, Västerbotten och Jämtland.¹⁶⁷

Behovet av förnyelse är även urskiljbart i organisationernas resonemang kring hållbar utveckling. Vissa har börjat relatera till FNs globala hållbarhetsmål om socialt, miljömässigt och ekonomiskt hållbar utveckling. Rädda Barnen i Norrbotten utgår uttalat från de globala hållbarhetsmålen, som deras nationella och internationella organ har utarbetat specifika prioriteringar inom med fokus på barns rättigheter. Därigenom knyter de an till den roll som civilsamhället enligt avsnittet om tidigare kunskaper spelar för globalisering med ökad ekonomisk, kulturell och politisk sammankoppling. Svenska samernas riksförbund uppger att hela den samiska kulturen är uppbyggd kring hållbar utveckling, eftersom de annars inte hade kunnat finnas till under tusentals år. Norrbottens Bildningsförbund framhåller att hållbar utveckling ingår i grunduppdraget för folkhögskolor och studieförbund, som även omfattar deras bidrag till en demokratisk samhällsutveckling. IOGT-NTO Norrbotten arbetar både för social och miljömässig hållbarhet i sina verksamheter, inte minst genom att försvara demokratiska värderingar i samhället. PRO Norrbotten betonar vikten av att deras barn och barnbarn ska kunna leva väl, vilket anses kräva miljömässig och social hållbarhet i deras verksamheter. Norrbottens Idrottsförbund tillämpar ett rättighets- och värdegrundsperspektiv i sina verksamheter, så att alla människor ska kunna utöva alla sorters idrotter. De främjar även en miljömässigt hållbar utveckling genom hållbara arrangemang, transporter, anläggningsstöd, energifrågor, resurshantering m.m. Svenska kyrkan bygger sina verksamheter på alla människors lika värde och rättigheter och miljöcertifierar även sina verksamheter. Hela Sverige ska leva Norrbotten betraktar hela landsbygden som en arena för att utveckla och testa lösningar för hållbar utveckling inom bland annat odling, energilösningar och lokal försörjning.

Detta hållbarhetsfokus avspeglar det som konstaterades avsnittet om tidigare kunskaper, att idéburna organisationer ofta bidrar till att identifiera, skapa och nyttja utvecklingsmöjligheter från lokal till global nivå utifrån sina idéburna visioner om social, miljömässig och ekonomisk hållbarhet. Civilsamhällets bidrag till hållbar utveckling är enligt organisationernas

¹⁶⁶ www.ltu.se/cms_fs/1.124494!/file/Social%20innovation%20i%20Norrbotten%20webb.pdf

¹⁶⁷ www.convoy.se

beskrivningar nära knutet till en demokratisk samhällsutveckling, där säkrandet av mänskliga fri- och rättigheter framställs som centralt. Svenska samernas riksförbund ser exempelvis sina antidiskrimineringsinsatser som en viktig del i hållbarhetsarbetet, vilket enligt avsnittet om tidigare kunskaper rör kränkande, missgynnande, rasistiska, orättvisa, ojämlika händelser eller mönster baserat på kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning och/eller ålder. Aktiv motverkan av diskriminering i arbetsliv, näringsliv och övrigt samhällsliv kan även ses som en förutsättning för att de organisationer som företräder diskriminerade grupper alls ska kunna initiera och driva civilsamhälleliga initiativ.

Utmaningar

I detta avsnitt presenteras och diskuteras två huvudsakliga utmaningar för Norrbottens civilsamhälle som identifierats i intervjuer och dialoger: idealitet och ekonomi respektive kunskaper och samverkan.

Idealitet och ekonomi

Såsom konstaterades i avsnittet om tidigare kunskaper är det ideella arbetet ett kännetecknande drag för den idéburna sektorn, vilket även anses bidra till samhällsekonomin. Nationellt uppskattas de ideella insatsernas värde uppgå till cirka 300 000 helårsarbeten, men det saknas beräkningar av Norrbottens andel i detta. I intervjuerna och dialogerna framkommer att många organisationer bygger stora delar av sina verksamheter på ideella arbetsinsatser av medlemmar och allmänhet. PRO Norrbotten konstaterar dock att många medlemmar är passiva och både Hela Sverige ska leva Norrbotten och RFSL Luleå och norra Norrbottens län framhåller att ideellt arbete inte är tillräckligt för att kunna bedriva deras verksamheter. Det är främst fler anställda och ökade ekonomiska resurser som anses behövas i civilsamhället, utöver mer ideella insatser. Sputnik uppger att det är "en dröm" att kunna ha anställda som komplement till det ideella arbete som organisationen nu helt bygger på. Hela Sverige ska leva Norrbotten bedömer att uppdrag från offentliga aktörer och andra större organisationer som ser landsbygden som en resurs skulle vara ett viktigt komplement till det ideella arbetet. Inom Svenska kyrkan uppger sig Luleå stift behöva bli bättre på att ta tillvara på idealitet och engagemang bland medlemmarna, både för att öka omfattningen på det ideella arbetet och för att bredda kyrkans arbete i samhället. Eftersom kyrkan har ekonomiska utmaningar anser de sig särskilt behöva vårda sina medlemmar och göra verksamheten meningsfull för dessa. IOGT-NTO Norrbotten anger att rekrytering av nya medlemmar är nödvändigt mot bakgrund av sjunkande medlemstal. Rädda Barnen i Norrbotten uppger sig ha svårt att värva nya medlemmar och Norrbottens Idrottsförbund ser en potential i att samla ännu fler idrottsföreningar under sitt paraply, men att det saknas tillräckligt med resurser till detta. Sputnik är en av få organisationer som inte behöver jaga nya medlemmar eftersom de upplever att det finns ett stort intresse bland deras målgrupper att bli medlemmar. Rädda Barnen i Norrbotten betonar vikten av att öka mångfalden bland medlemmarna, där representationen av unga och män är särskilt låg. PRO Norrbotten tampas med att öka representationen av de yngre pensionärerna och att anpassa sina verksamheter till olika målgrupper. Dessa behov av ökad mångfald inom Norrbottens organisationer avspeglar det som konstaterades i avsnittet om tidigare kunskaper, att det inom Sveriges civilsamhälle råder

en särskild underrepresentation av yngre, urbana, lågutbildade och lågavlönade människor, utan familjetradition av föreningsengagemang.

Behovet av ökade ekonomiska, personalmässiga och ideella resurser i Norrbottens civilsamhälle är stort enligt kartläggningens intervjuer och dialoger. Många organisationer menar att det är svårt att få till en långsiktig verksamhet och planering när mycket tid och energi går åt till att "jaga pengar". Både Sputnik och Coompanion Norrbotten uppger exempelvis att de skulle behöva mer tid till sin egen organisationsutveckling och för strategiskt påverkansarbete, vilket är svårt under nuvarande ekonomiska förhållanden. Den kortsiktiga projektfinansiering som de bygger stora delar av sin verksamhet på upplevs vara oförenlig med en långsiktigt hållbar verksamhet. Både Svenska samernas riksförbund och Hela Sverige ska leva Norrbotten uttrycker att de skulle behöva en större grundfinansiering för att minska sitt beroende av tidsbegränsade projektmedel. Svenska Tornedalingars Riksförbund uppger sig ha ett stort behov av externa, offentliga medel till sina verksamheter, samtidigt som de vill hålla staten på armlängds avstånd utifrån tidigare erfarenheter av negativ maktutövning. Norrbottens Idrottsförbund vittnar om att det finns en utbredd projektrötthet. Nationellt utgör ersättningar eller bidrag från offentlig sektor en knapp tredjedel av civilsamhällets inkomster, men det saknas uppgifter om fördelningen på regional nivå. De offentliga projektmedel som erhålls av Norrbottens civilsamhälle kommer bland annat från EU, MUCF, Allmänna Arvsfonden, Region Norrbotten, Länsstyrelsen i Norrbotten och olika kommuner. Hela Sverige ska leva Norrbotten har exempelvis projektmedel från EUs program för Lokalt ledd utveckling (Leader) och Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling med koppling till Sveriges nationella landsbygdsprogram. Svenska Tornedalingars Riksförbund har projektmedel från bland annat Folkhälsomyndigheten, Statens kulturråd och Regeringskansliet. Norrbottens Bildningsförbund är de enda som uppger sig vara oberoende av externa projektmedel, bland annat tack vare lyckade fondinvesteringar efter en fastighetsförsäljning.

Vissa erhåller verksamhetsbidrag från offentliga aktörer på lokal, regional eller nationell nivå, som exempelvis Sputniks bidrag från Luleå kommun, Svenska samernas riksförbunds bidrag från Sametingets kulturnämnd, samt Norrbottens Idrottsförbunds bidrag från Riksidrottsförbundet och årliga stöd från Region Norrbotten. Även PRO Norrbotten erhåller verksamhetsbidrag från Region Norrbotten. Svenska Tornedalingars Riksförbund erhåller ett statsstöd utifrån lagen om nationella minoriteter och minoritetspråk. Såsom beskrevs i avsnittet om tidigare kunskaper går den offentliga sektorns bidrag till civilsamhälleliga organisationer i hela Sverige främst till arbetslöshetsersättning och aktivitetsstöd, folkbildning, biståndsverksamhet, idrott, kultur och fritid. Det saknas dock uppgifter om hur denna fördelning ser ut på regional nivå. Många av Norrbottens organisationer har vissa inkomster från medlemsavgifter, vilket utgör en särskilt betydande inkomstkälla för Svenska kyrkan. Nationellt utgör medlemsavgifter 17 procent av hela civilsamhällets intäkter och en än större andel av just ideella föreningars intäkter, men det saknas specifika uppgifter för Norrbottens organisationer. Rädda Barnen i Norrbotten uppger sig delvis finansieras av privata givare, vilket nationellt utgör 15 procent av civilsamhällets intäkter. Enligt avsnittet om tidigare kunskaper erhåller vissa organisationer – främst ekonomiska föreningar – i Sverige ersättning från stat, kommun eller landsting för utförandet av uppdrag, ofta inom välfärdsområdena vård, skola och omsorg. För Norrbottens del finns bara fläckvisa uppgifter om omfattningen av detta. Som tidigare nämnts genomförs projektet *Socialt affärsperspektiv*

Norrbottnen för att underlätta arbetsintegrerande sociala företags medverkan i offentliga upphandlingar.¹⁶⁸

Kunskaper och samverkan

Omvärldens kunskaper om civilsamhället och vilja att samverka med civilsamhälleliga aktörer lyfts i intervjuerna och dialogerna fram som en viktig förutsättning för att de norrbottniska organisationerna ska nå framgång i sina insatser. Enligt avsnittet om tidigare kunskaper anses det generellt råda brist på kunskaper om vilka idéburna aktörer som finns inom olika geografiska och verksamhetsmässiga områden. Flera av Norrbottens organisationer framhåller att synlighet i samhället är viktigt, där det upplevs råda en hård konkurrens om människors uppmärksamhet. Luleå stift betonar vikten av att människor vet vad Svenska kyrkan gör och står för. HSO Norrbotten ser sig som en kunskapsbank med insikter och erfarenheter om vad det innebär att leva med funktionsnedsättningar. På motsvarande sätt vill Norrbottens Bildningsförbund att folkbildningen ska ses som resurs för demokrati, till nytta för regionen. Sputnik framhåller att många ryssar har hög kompetens och snabbt kan bidra till det svenska samhället om de tillvaratas. HSO Norrbotten vill på ett liknande sätt synliggöra hur funktionsnedsatta människor bidrar till samhället. Många anser att civilsamhället skulle kunna tillvaratas som en resurs av myndigheter och andra samhällsaktörer i större utsträckning än idag. Detta kan jämföras med förslaget i den offentliga utredningen *Palett för ett stärkt civilsamhälle* att myndigheter ska vara skyldiga att samarbeta med det civila samhällets organisationer när det är relevant för genomförandet av deras uppdrag. Svenska samernas riksförbund uppger att de skulle behöva ett större erkännande från samhället/staten och att många i civilsamhället bränner ut sig av bristen på detta. SEÖN menar att de skulle behöva fler engagerade som har djupare kunskaper om civilsamhället i stort. På liknande sätt syftar projektet *Socialt affärsperspektiv Norrbotten* till att öka kännedomen om arbetsintegrerande sociala företag bland regionala aktörer i Norrbotten, såsom tidigare beskrivits. Flera organisationer upplever en medvind eftersom deras hjärtefrågor hamnat högt upp på den dagspolitiska agendan. Hela Sverige ska leva Norrbotten konstaterar exempelvis att landsbygdsutveckling värderas och prioriteras allt högre i både Sverige och Europa, bland annat inom ramen för den landsbygdskommitté som Sveriges regering tillsatt för att utarbeta förslag för tillväxt, företagande, sysselsättning och boende på en attraktiv landsbygd¹⁶⁹. Även PRO Norrbotten noterar att den politiska diskussionen om rättvis skatt för pensionärer går deras väg, även om nivåerna på pensionerna fortfarande är alltför låga för många pensionärer.

Samverkan inom och utom Norrbottens civilsamhälle framstår i kartläggningens intervjuer och dialoger som en allt vanligare strategi för att få gehör och effekt inom organisationernas verksamhetsområden. Detta överensstämmer med det som konstaterades i avsnittet om tidigare kunskaper, att många olika samhällsaktörer har börjat se samverkan som ett sätt att uppnå både organisatoriska och samhälleliga mål, inklusive hanteringen av komplexa samhällsutmaningar. Flera av de intervjuade organisationerna har en etablerad samverkan med andra inom civilsamhället, exempelvis inom SEÖN, och med olika offentliga aktörer såsom kommun, region och myndigheter. Samverkan med näringslivet är mer sällsynt, med undantag för samverkan med och mellan sociala företag, samt Rädda Barnens

¹⁶⁸ www.norrbottnen.se/sv/Utveckling-och-tillvaxt/Regional-utveckling-och-framtid/Ratt-kompetens-i-lanet/Arbetsintegrerande-sociala-foretag

¹⁶⁹ www.sou.gov.se/parlamentariska-landsbygdskommitten

företagssamarbeten. Hela Sverige ska leva Norrbotten uppger att de samverkar både med Länsstyrelsen i Norrbotten och Sveriges Hembygdsförbund, Folkets Hus och Parker, idrottsrörelsen m.fl. Både Rädda Barnen och IOGT-NTO i Norrbotten samarbetar båda bland annat med studieförbund och Svenska kyrkan. De sistnämnda samarbetar även med Region Norrbotten, länets kommuner, behandlingshem och förebyggargrupper. Inom Svenska kyrkan samverkar Luleå stift ofta med myndigheter, såsom Arbetsförmedlingen, Migrationsverket och försvarsmakten. Som en del i detta skapade stiftet Svenska kyrkans första överenskommelse med Arbetsförmedlingen om strukturell samverkan kring sysselsättning av långtidsarbetslösa, vilken utgjorde förebild för den efterföljande nationella överenskommelsen inom samma område¹⁷⁰. Rädda Barnen uppger sig ha bidragit till att skapa samverkansgrupper kring olika frågor, med civilsamhälle, kommuner, polis m.fl.

Ett regionalt samverkansforum har etablerats för arbetsintegrerade sociala företag med Region Norrbotten, Arbetsförmedlingen, samordningsförbund, kommuner, Coompanion Norrbotten, Norrbottens Idrottsförbund, Sociala arbetskooperativ i länet, Sunderby folkhögskola m.fl. SEÖN är i sig ett exempel på strukturerad regional samverkan, där civilsamhällets organisationer gemensamt verkar för ökad kunskap om civilsamhällets karaktär och betydelse hos olika samhällsaktörer. De verkar även för ökad samhällspåverkan inom civilsamhället genom att delta i olika regionala och lokala utvecklingsprocesser, som exempelvis i framtagandet av underlag till Norrbottens regionala folkhälsoplan, det nya europeiska socialfondsprogrammet och Luleå kommuns plan för samverkan med civilsamhället. SEÖN har arrangerat en regional konferens i Luleå, i samarbete med Överenskommelsens nationella kansli, för att inspirera till lokala och regionala överenskommelser mellan offentliga och idéburna aktörer likt de som ingåtts i andra delar av landet. Samverkan inom civilsamhället uppfattas enligt intervjuerna och dialogerna som ett sätt att förbättra resursanvändningen inom varje organisation och utbyta information om vad som händer inom ett visst verksamhetsområde, även mellan organisationer som på vissa sätt utgör konkurrenter. Norrbottens Idrottsförbund ser exempelvis en framgångsfaktor i att olika organisationer nyttjar varandras kompetenser. Norrbottens Bildningsförbund upplever att samverkan gör folkbildningen till en tydligare aktör i samhället. Vissa efterfrågar ökad samverkan mellan olika organisationer i civilsamhället, där SEÖN anses kunna spela en viktig roll.

Samtidigt är samverkan inte positivt i alla avseenden. Enligt intervjuerna och dialogerna kräver det en hel del arbetstid från organisationer som ofta redan har begränsade personalresurser. Flera av Norrbottens organisationer upplever en stor efterfrågan och förväntan från omvärlden på att de ska medverka i olika dialogprocesser utifrån sin röstbärrroll för olika grupper. Vissa organisationer frågar sig vad civilsamhället egentligen får tillbaka från den offentliga sektorns sida utifrån sitt engagemang. Samverkan upplevs förutsätta en samsyn och konsensus som kontrasterar till de intressemotsättningar och konflikt som präglar många av de områden där civilsamhället är engagerade. Exempelvis har organisationer som företräder urfolk (samer) och nationella minoriteter (samer, tornedalingar, sverigefinnar, judar, romer) ofta en historiskt grundad tillitsbrist gentemot offentliga aktörer, utifrån övergrepp, osynliggörande och andra former av negativ maktutövning. Svenska Tornedalingars Riksförbund uppger sig vara på sin vakt både gentemot staten och akademien. Svenska samernas riksförbund kallar det för "nödvändiga relationer" men att de av nämnda historiska

¹⁷⁰ www.arbetsformedlingen.se/Om-oss/Pressrum/Pressmeddelanden/Pressmeddelandeartiklar/Riket/2016-06-02-Ny-overenskommelse-mellan-Svenska-kyrkan-och-Arbetsformedlingen.html

skäl "inte vill hoppa i vilken syltburk som helst". Som konstaterades tidigare krävs det aktiv motverkan av kränkande, missgynnande, rasistiska, orättvisa och ojämlika händelser och mönster för att de organisationer som företräder diskriminerade grupper ska kunna driva – och därmed även samverka kring – civilsamhälleliga initiativ. Även för andra organisationer medför samverkan en utmaning vad gäller att upprätthålla sin ideologiska och ekonomiska autonomi gentemot samhällets större etablerade institutioner. Flera av dessa samverkansutmaningar kan hanteras genom de spelregler som enligt avsnittet om tidigare kunskaper formulerats för samspelet mellan offentliga och idéburna aktörer inom den nationella överenskommelsen för det sociala området, det vill säga att säkra de idéburna organisationernas självständighet och oberoende som röstbärare, långsiktigheten i grundläggande villkor och planering, mångfalden av utförare med olika värderingar och arbetssätt m.m.

Slutsatser och rekommendationer

Ambitionen med denna kartläggning har varit att dels ge en överblick av Norrbottens civilsamhälle vad gäller organisationer, verksamheter och villkor, dels en inblick i civilsamhällets betydelse för Norrbottens utveckling. Tanken är att denna överblick och inblick ska kunna användas som kunskapsunderlag för fortsatta utvecklings- och samverkansprocesser både inom och utom civilsamhället. Genom att sammanställa regional – och till viss del kommunal – statistik om civilsamhällets organisationer, erfarenheter från organisationerna själva genom intervjuer och dialoger, samt tidigare kunskaper om civilsamhället inom och utom Sverige genom publicerade rapporter och utredningar, har tre huvudsakliga aspekter i Norrbottens civilsamhälle kunnat urskiljas: roller och betydelse, variation och förändring, samt utmaningar i form av idealitet och ekonomi respektive kunskaper och samverkan.

Vad gäller **roller och betydelse** kan Norrbottens drygt 6 000 ideella föreningar, ekonomiska föreningar, allmännyttiga stiftelser och registrerade trossamfund med sina drygt 15 000 anställda och intäkter på nästan 7 miljarder kronor sägas spela en viktig roll för socialt, ekonomiskt och miljömässigt hållbar utveckling i regionen. Detta i rollen som röstbärare för olika grupper av människor, som leverantör av olika tjänster till medlemmar och samhälle, samt som innovatör av nytänkande lösningar på samhälls- och organisatoriska utmaningar. Norrbottens organisationer är främst verksamma inom intressebevakning och religiös verksamhet, sport- och fritidsverksamhet, konstnärlig och kulturell verksamhet, sociala insatser, utbildning och detaljhandel. Den retoriska frågan om vad som skulle hända om civilsamhället – eller en viss organisation – inte fanns, synliggör den betydelse som Norrbottens civilsamhälle har för samhällsutvecklingen genom att stå upp för demokratiska värden och olika gruppers intressen. Detta omfattar även minskade samhällskostnader genom organisationernas insatser för ökad inkludering i samhällslivet och arbetslivet.

Vad gäller **variation och förändring** är Norrbottens civilsamhälle variationsrikt vad gäller organisationernas storlek, syften, verksamheter och villkor. Vissa organisationer är mer väletablerade, resursstarka och statusfyllda, medan andra är mer nyetablerade, resursknappa och små. Många ideella föreningar har ingen eller endast någon enstaka anställd, medan vissa har större kanslier med förankring i nationella – och i vissa fall internationella – förbund. Norrbottens ekonomiska föreningar – som står för den största andelen av intäkterna i

civilsamhället – omfattar både stora, väletablerade kooperativ såsom OK och Coop och nyare kooperativa verksamheter såsom arbetsintegrerande sociala företag. Flera av Norrbottens organisationer har utvecklat innovativa lösningar på samhällsliga och organisatoriska utmaningar, samt verkar aktivt för socialt, miljömässigt och ekonomiskt hållbar utveckling, inklusive mänskliga rättigheter och antidiskriminering. Detta ligger i linje med den nyckelroll som civilsamhällets anses ha i förverkligandet av FNs globala hållbarhetsmål.

Vad gäller **utmaningen kring idealitet och ekonomi** uppges behovet vara stort av ökade ekonomiska, personalmässiga och ideella resurser i Norrbottens civilsamhälle. Många organisationer bygger stora delar av sin verksamhet på ideella arbetsinsatser från medlemmar och allmänhet, samtidigt som många medlemmar är passiva och det anses behövas ökad och mer inkluderande medlemsrekrytering. Det ideella arbetet bedöms ändå inte vara tillräckligt för att kunna bedriva organisationernas verksamheter. Många organisationer finansierar delar av sina verksamheter med offentliga medel i form av verksamhetsstöd, projektmedel, lönebidrag och ersättningar. Långsiktig verksamhet och planering försvåras dock av att de offentliga medlen ofta är begränsade, kortsiktiga och tidskrävande. Några av organisationerna – främst ekonomiska föreningar men även vissa ideella föreningar och allmännyttiga stiftelser – erhåller ersättning från stat, kommun eller landsting för utförandet av uppdrag, oftast inom välfärdsområdena vård, skola och omsorg. Regelverket för och utformningen av offentliga upphandlingar missgynnar dock ofta civilsamhälleliga organisationer, trots en ökad vilja bland offentliga aktörer att tillämpa social hänsyn som ett upphandlingskriterium.

Vad gäller **utmaningen kring kunskaper och samverkan** upplevs det råda brist på kunskaper om och erkännande av civilsamhällets omfattning, karaktär och betydelse, både inom och utom Norrbottens civilsamhälle. Organisationerna vill i ökad utsträckning bli värderade som en kunskapsbank och demokratisk resurs av andra samhällsaktörer. Samtidigt upplever flera en medvind i samhället för deras hjärtefrågor, såsom landsbygdsutveckling och pensionärsskatt. Många samverkar med andra organisationer både inom och utom Norrbottens civilsamhälle för att få gehör för och effekt av sina insatser. Detta sker dels inom ramen för formella organisationer, såsom SEÖN och SAL, dels inom ramen för regionala samverkansforum, överenskommelser, gemensamma projekt och konferenser, samt andra former. I det regionala partnerskapet för Övre Norrland, i Region Norrbottens nybildade regionala forum, samt i Norrbottens etablerade kluster och innovationssystem, är dock främst offentliga organisationer, privata företag och fackförbund representerade. Samverkan kräver en hel del arbetstid från civilsamhällets organisationer som ofta har knappa resurser, och kan även osynliggöra de intresse motsättningar som finns exempelvis kring rättigheter för urfolk (samer) och nationella minoriteter (samer, tornedalingar, sverigefinnar, judar, romer), vilket kräver aktiv motverkan av diskriminering.

Ovanstående överblick och inblick i Norrbottens civilsamhälle visar att det variationsrika föreningslivet bidrar med **unika mervärden till regionens utveckling**, utifrån sektorns demokratiska organisationsformer, allmännyttiga och medlemsnyttiga motiv, ideella engagemang, förankring i olika samhällsgrupper, samt värderingar om social, ekonomisk och miljömässig hållbarhet. Genom att särskilja civilsamhället från andra samhällssektorer i Norrbotten blir dessa värden synliga, vilket kan motivera förbättrade ekonomiska och verksamhetsmässiga villkor för civilsamhällets organisationer. Samtidigt finns en risk att särskiljandet istället motiverar upprätthållandet av rådande, ofördelaktiga villkor för den idéburna sektorn, där organisationerna förväntas bidra till samhällsutveckling och medverka på olika samhällsarenor baserat på ideella insatser och kortsiktiga projektmedel istället för att

tilldelas tillräckliga, långsiktiga resurser. Detta omfattar även civilsamhällets förutsättningar att medverka i offentliga upphandlingar.

Utifrån ovanstående slutsatser rekommenderas följande åtgärder:

- **Kunskapshöjande insatser** om Norrbottens civilsamhälle utifrån kartläggningens resultat till tre målgrupper: 1) regionala och kommunala politiker och tjänstemän i den offentliga sektorn, 2) branschaktörer, företagare och medarbetare i den privata sektorn, 3) förtroendevalda, medarbetare och frivilliga i den idéburna sektorn. Förslagsvis skulle detta kunna genomföras av SEÖN på uppdrag av Region Norrbotten.
- Åtagande bland offentliga aktörer att **initiera och upprätthålla samarbete** med det civila samhällets organisationer inom relevanta områden, inklusive i regionala och kommunala tillväxt- och innovationsprocesser såsom Norrbottens regionala utvecklingsstrategi och regionala innovationsstrategi. Förslagsvis skulle detta åtagande kunna omfatta region, kommuner och myndigheter.
- Upprättande av **regionala och kommunala överenskommelser** mellan idéburen, offentlig och möjligen privat sektor i Norrbotten inom de verksamhetsområden som bedöms vara relevanta av alla involverade parter, där den nationella överenskommelsens principer följs vad gäller självständighet och oberoende, dialog, kvalitet, långsiktighet, öppenhet och insyn, samt mångfald. Förslagsvis skulle detta kunna genomföras i samarbete mellan SEÖN, Region Norrbotten och eventuellt någon regional näringslivsorganisation på den regionala nivån, respektive mellan lokala föreningar, kommuner och eventuellt företag på den kommunala nivån.
- Regional samordning inom och mellan idéburen, offentlig och privat sektor i implementeringen av **FNs globala hållbarhetsmål** i Norrbotten, med mänskliga rättigheter och antidiskriminering i fokus. Förslagsvis skulle detta kunna genomföras i samarbete mellan SEÖN, Region Norrbotten, Norrbottens Kommuner, Länsstyrelsen i Norrbotten och regionala näringslivsorganisationer. Samordningen inom den idéburna sektorn skulle kunna genomföras av SEÖN på uppdrag av Region Norrbotten.
- Förbättrad överblick, långsiktighet och omfattning av **offentlig och möjligen privat finansiering** till Norrbottens civilsamhälle på regional och kommunal nivå. Förslagsvis skulle detta kunna genomföras i samarbete mellan Region Norrbotten, Norrbottens Kommuner och Länsstyrelsen i Norrbotten.
- Ökad användning av etablerade former för **social hänsyn vid offentliga upphandlingar**, såsom uppdelad upphandling, reserverad upphandling, sociala utfallskontrakt, Idéburet offentligt partnerskap (IOP) m.m., på ett sätt som underlättar för civilsamhället att kombinera sina roller som röstbärare, tjänsteleverantör och innovatör. Förslagsvis skulle detta kunna genomföras av region, kommuner och myndigheter.

Referenslitteratur

- Amnå, E. red. (2005). *Civilsamhället: några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond i samarbete med Gidlund.
- Anheier, H. K., Toepler, S., List, R. red. (2010). *International encyclopedia of civil society*. New York: Springer.
- Baglioni, S. & Giugni, M. red. (2014). *Civil Society Organizations, Unemployment, and Precarity in Europe*. Palgrave Macmillan.
- Dag Hammarskjöld Foundation (2007). *Global civil society – More or less democracy?*. Development dialogue. Nr 49.
- Dag Hammarskjöld Foundation (2010). *Boiling Point – Can citizen action save the world?*. Development dialogue. Nr 54.
- Dag Hammarskjöld Foundation (2012). *No future without justice. Report of the Civil Society Reflection Group on Global Development Perspectives*. Development dialogue. Nr 59.
- Dover, G. & Lawrence, T. B. (2012). The Role of Power in Nonprofit Innovation. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 41(6) 991–1013.
- Fi 2016:01. *I riktning mot en hållbar välfärd. Agenda 2030-delegationens nulägesbeskrivning och förslag till handlingsplan*. Agenda 2030-delegationen.
- FRII & PwC (2017). *Staten, kapitalet eller medborgaren – vem finansierar civilsamhället?* Stockholm: Frivilligorganisationernas Insamlingsråd & PwC.
- Garsten, C. (2005). Globalt socialt ansvar och kollektiva nyttigheter. I Amnå, E. (red.). *Civilsamhället: några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond i samarbete med Gidlund.
- Gawell, M. (2005). Några aspekter av entreprenörskap i det civila samhället. I Amnå, E. (red.). *Civilsamhället: några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond i samarbete med Gidlund.
- Gawell, M., Johannisson, B., Lundqvist, M., red. (2009). *Samhällets entreprenörer: en forskarantologi om samhällsentreprenörskap*. Stockholm: KK-stiftelsen.
- Godin, B. (2014). *An old word for a new world, or the de-contestation of a political and contested concept*. I Sveiby, K-E., Gripenberg, P., Segercrantz, B. (red.). *Challenging the Innovation Paradigm*. New York/London: Taylor and Francis.
- Grønbjerg, K. & Prakash, A. (2017). Advances in Research on Nonprofit Advocacy and Civic Engagement. *Voluntas*. 28(3): 877–887.
- Hultén, P. & Wijkström, F. (2006). *Särart och mervärde i den ideella sektorn*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Jutterström, M., Kernen, J., Segnestam Larsson, O., Hedlin, D. (2016). *Ideella organisationer i välfärden*. Stockholm: Arbetsgivaralliansen & Arbetsgivarförbundet KFO.
- Laville, J. L., Young, D., Eynaud, P. red. (2015). *Civil society, Social Enterprise, The Third Sector: governance and democracy*. London: Routledge.
- Lilja, E. & Åberg, M. (2012). *Var står forskningen om civilsamhället? En internationell översikt*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Lindberg, M. (2014). From exclusion to inclusion in public innovation support? Innovative practices in bottom-up networks. *Scandinavian Journal of Public Administration*. 18(4): 91-107.

- Lindberg, M. & Nahnfeldt, C. (2017). *Idéburen innovation – nyskapande lösningar på organisatoriska och samhällsliga behov*. Stockholm: Idealistas.
- Lundgaard Andersen, L., Gawell, M., Spear R. red. (2016). *Social Entrepreneurship and Social Enterprises*. London: Routledge.
- Lundström, T. & Wijkström, F. (2012). Från röst till service: Vad hände sedan?. I Wijkström, F. (red.). *Civilsamhället i samhällskontraktet: en antologi om vad som står på spel*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Micheletti, M. & McFarland, A. S. red. (2011). *Creative participation: responsibility-taking in the political world*. Boulder: Paradigm.
- MUCF (2015a). *Det civila samhället och jämställdhet*. Forskningsöversikt arbetsmarknad och näringsliv. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- MUCF (2015b). *Villkor för organisationer med social inriktning. Civila samhällets villkor 2015 med fokus på flyktingmottagande*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- MUCF (2016). *Utvecklingen av ideella föreningars villkor. Civila samhällets villkor 2016 med fokus på ideella föreningar i utsatta områden*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- MUCF (2017). *Offentliga aktörers behov av kunskap om det civila samhället. Det civila samhällets syn på vad offentliga aktörer bör veta*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- Nordfeldt, M. & Söderholm, J. (2002). *Frivilligorganisationer som uppdragsgivare. Vad betyder det för brukarna?*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Nordisk ministerråd (2014). *Sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon. Kartlegging av innsatser for sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon i Norden*. Köpenhamn: Nordisk ministerråd.
- Papakostas, A. (2011). *The rationalization of civil society*. *Current Sociology*. 59(1): 5-23.
- Persson, K. (2005). Globaliseringen, demokratin och det civila samhället. I Amnå, E. (red.). *Civilsamhället: några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond.
- Pestoff, V. (1998). *Beyond the market and state: social enterprises and civil democracy in a welfare society*. Aldershot: Ashgate.
- Proposition 2009/10:55. *En politik för det civila samhället*. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- SCB (2016). *Det civila samhället 2014 – satelliträkenskaper*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- SOU 1999:84. *Civilsamhället*. Demokratiutredningens forskarvolym VIII.
- SOU 2000:1. *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet*. Demokratiutredningens betänkande.
- SOU 2016:13. *Palett för ett stärkt civilsamhälle*. Betänkande av Utredningen för ett stärkt civilsamhälle.
- SOU 2017:30. *En omreglerad spelmarknad*. Betänkande av Spellicensutredningen.
- Svedberg, L. & Trägårdh, L. red. (2006). *Det civila samhället som forskningsfält: nya avhandlingar i ett nytt sekel*. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond i samarbete med Gidlund.
- Ungdomsstyrelsen (2011). *Dialog om det civila samhällets villkor. Ett partsgemensamt forum och organisationernas syn på politiken för det civila samhället 2011*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- United Nations (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015.
- Westlund, H. (2005). Socialt kapital och tillväxt i kunskapsekonomin. I Amnå, E. (red.). *Civilsamhället: några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond i samarbete med Gidlund.

Wijkström, F. red. (2012). *Civilsamhället i samhällskontraktet: en antologi om vad som står på spel*. Stockholm: European Civil Society Press.

Wijkström, F. & af Malmborg, M. (2005). Mening och mångfald. Ledning och organisering av idéburen verksamhet. I Amnå, E. (red.). *Civilsamhället: några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens jubileumsfond i samarbete med Gidlund.

Wijkström, F & Zimmer, A. red. (2011). *Nordic Civil Society at a Cross-Roads. Transforming the Popular Movement Tradition*. Baden-Baden: Nomos.

Överenskommelsen (2009). *Överenskommelsen mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Överenskommelsens kansli.

Överenskommelsen (2010). *Om idéburna organisationers särart & mervärde. En forskningskartläggning*. Första tematiska studien. Stockholm: Överenskommelsen.

Överenskommelsen (2011). *Europeisk kod för idéburna organisationers medverkan i beslutsprocessen*. Antagen av INGO-konferensen vid mötet den 1 oktober 2009. Stockholm: Överenskommelsen.

Överenskommelsen (2016). *Verktyg för samverkan. Framgångsfaktorer och utvecklingspotential i överenskommelser*. Femte tematiska studien. Stockholm: Överenskommelsen.

Överenskommelsen (2017). *Långsiktig samverkan i praktiken. Erfarenheter från överenskommelser*. Sjätte tematiska studien. Stockholm: Överenskommelsen.